

UNIVERZITET CRNE GORE
FILOZOFSKI FAKULTET – NIKŠIĆ
STUDIJSKI PROGRAM ZA OBRAZOVANJE UČITELJA

BOJANA KORUGA

PROBLEMI U PONAŠANJU ADOLESCENATA U TREĆEM CIKLUSU
OSNOVNE ŠKOLE

Master rad

Nikšić, 2024. godina

UNIVERZITET CRNE GORE
FILOZOFSKI FAKULTET – NIKŠIĆ
STUDIJSKI PROGRAM ZA OBRAZOVANJE UČITELJA

PROBLEMI U PONAŠANJU ADOLESCENATA U TREĆEM CIKLUSU
OSNOVNE ŠKOLE

Master rad

Studentkinja:

Bojana Koruga, 770/18

Mentorka:

Prof. dr Tatjana Novović

Nikšić, 2024. godina

PODACI I INFORMACIJE O MAGISTRANDU

Ime i prezime: Bojana Koruga

Datum i mjesto rođenja: 24. 06. 1999. Pljevlja

INFORMACIJE O MAGISTARSKOM RADU

Naziv postdiplomskog studija: Pedagogija

Naslov rada: Problemi u ponašanju adolescenata u trećem ciklusu osnovne škole

Fakultet na kojem je rad odbranjen: Filozofski fakultet – Nikšić

UDK, OCJENA I ODBRANA MAGISTARSKOG RADA

Datum prijave magistarskog rada: 13.06.2023.

Datum sjednice Vijeća univerzitetske jedinice na kojoj je prihvaćena tema: 24.02.2023.

Mentorka: Prof. dr Tatjana Novović

Komisija za ocjenu magistarskog rada: Prof. dr Tatjana Novović, prof. dr Dijana Vučković, prof. dr Nada Šakotić

Komisija za odbranu rada: Prof. dr Tatjana Novović, prof. dr Dijana Vučković, prof. dr Nada Šakotić

Datum odbrane:

Zahvalnica

Zahvaljujem se svojoj porodici na pružanju podrške tokom pisanja master rada, kao i svojoj mentorki Prof. dr Tatjani Novović na stručnoj pomoći u svim etapama izrade rada...

REZIME

U radu se bavimo problemima u ponašanju adolescenata u trećem ciklusu osnovne škole. Rad sadrži teorijski i istraživački dio. U teorijskom dijelu rada govori se o osnovnim karakteristikama i oblicima problema u ponašanju kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole. Navedene su manifestacije problema u ponašanju kod učenika, kao i najčešći oblici nepoželjnih obrazaca ponašanja u školskom kontekstu. Apostrofirana je uloga škole u procesu prevencije problema u ponašanju kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole.

Istraživanje je realizovano s ciljem da se utvrdi način na koji se manifestuju problemi u ponašanju adolescenata u trećem ciklusu osnovne škole i kako se rješavaju. Uzorak istraživanja čini 150 učenika trećeg ciklusa osnovne škole i 30 stručnih saradnika. Za dobijanje podataka korišćen je anketni upitnik za učenike i individualni intervju za stručne saradnike.

Rezultati istraživanja pokazuju da su verbalna i fizička agresivnost dominantni problemi u ponašanju kod adolescenata u trećem ciklusu osnovne škole. Problemi u ponašanju kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole manifestuju najčešće u kooperativnim odnosima sa vršnjacima i odnosu prema nastavniku. Nalazi našeg istraživanja pokazuju da nastavnici sarađuju sa pedagoško-psihološkom službom u kontekstu korigovanja problema u ponašanju kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole.

Na bazi dobijenih rezultata, konstatovano je da se problemi u ponašanju učenika u trećem ciklusu osnovne škole manifestuju u interakciji sa vršnjacima, te da se u školskom kontekstu preduzimaju odgovarajuće preventivne mjere za prevazilaženje pomenutih ponašajnih teškoća.

Ključne riječi: adolescenti, problemi u ponašanju, treći ciklus osnovne škole

Summary

In this paper, we deal with problems in the behavior of adolescents in the third cycle of elementary school. The paper contains a theoretical and research part. The theoretical part of the paper discusses the basic characteristics and forms of behavioral problems among students of the third cycle of elementary school. Manifestations of students' behavior problems are listed, as well as the most common forms of undesirable behavior patterns in the school context. The role of the school in the process of preventing behavior problems among students of the third cycle of elementary school is apostrophized.

The research was carried out with the aim of determining the manner in which problems in the behavior of adolescents in the third cycle of primary school are manifested and how they are resolved. The research sample consists of 150 students of the third cycle of elementary school and 30 professional associates. A survey questionnaire for students and an individual interview for professional associates were used to obtain data.

The results of the research show that verbal and physical aggressiveness are dominant behavioral problems among adolescents in the third cycle of elementary school. Behavioral problems in students of the third cycle of elementary school manifest most often in cooperative relationships with peers and the relationship with the teacher. The findings of our research show that teachers cooperate with the pedagogic-psychological service in the context of correcting behavioral problems among students of the third cycle of elementary school.

Based on the obtained results, it was concluded that the problems in the behavior of students in the third cycle of elementary school are manifested in the interaction with peers, and that appropriate preventive measures are taken in the school context to overcome the mentioned behavioral difficulties.

Key words: adolescents, behavior problems, third cycle of elementary school

SADRŽAJ

UVOD	9
I TEORIJSKI DIO	10
1. PROBLEMI U PONAŠANJU	10
1.1. Uzroci problema u ponašanju.....	12
1.2. Porodični odnosi i faktor rizika za probleme u ponašanju	14
1.3. Odnosi sa vršnjacima	15
1.4. Temperament djeteta kao faktor rizika za probleme u ponašanju.....	16
2. FORME PROBLEMA U PONAŠANJU ADOLESCENATA	18
2.1. Internalizovani problemi u ponašanju	19
2.2. Manifestacije internalizovanih problema u ponašanju.....	20
2.3. Vrste internalizovanih problema u ponašanju	22
2.4. Eksternalizovani problemi u ponašanju	24
2.5. Oblici eksternalizovanih problema u ponašanju	25
3. ULOGA ŠKOLE U PREVENCIJI PROBLEMA U PONAŠANJU KOD ADOLESCENATA	27
3.1. Programi prevencije problema u ponašanju	28
3.2. Značaj integrisanog pristupa u prevenciji problema u ponašanju	29
3.3. Saradnja sa roditeljima u cilju prevencije problema u ponašanju	30
3.4. Prethodna istraživanja	32

II ISTRAŽIVAČKI DIO	35
1.1.Predmet istraživanja	35
1.2.Cilj i zadaci istraživanja	35
1.3. Istraživačke hipoteze	36
1.4. Metode, tehnike i instrumenti istraživanja	36
1.5. Uzorak istraživanja.....	37
2. INTERPRETACIJA REZULTATA ISTRAŽIVANJA.....	38
2.1. Rezultati istraživanja dobijeni anketiranjem učenika.....	38
2.2. Rezultati dobijeni intervjuisanjem stručnih saradnika	51
ZAKLJUČAK.....	54
LITERATURA	56
Prilog 1 – Anketni upitnik za učenike.....	63
Prilog 2 – Intervju za stručne saradnike.....	67

UVOD

Traume stečene u ranom razvojnem periodu mogu usloviti ishode ponašanja u periodu adolescencije (Mills et al., 2020). Porodično nasilje je povezano sa većim problemima u ponašanju u adolescenciji (Mills et al., 2020). Izloženost bilo kojoj formi nasilja kako u porodici, tako i u školi može imati negativne efekte na školsko postignuće djece (Mills et al., 2020).

Problematično ponašanje djece može se gledati kroz mnogo različitih „naočara”. Neki problematično ponašanje najprije vide kroz prizmu dijagnoze (Kern & Clemens, 2007). Do problematičnog ponašanja dolazi kada zahtjevi i očekivanja koji se postave pred dijete bude iznad nivoa njegovih sposobnosti da reaguje da prilagodljiv način.

Bilo da se dijete duri, ljuti, povlači, odbija da razgovara, istrčava iz učionice, nećemo znati koju strategiju ćemo da primijenimo u cilju modifikacije ponašanja, dok ne utvrdimo zbog čega se to događa. Biće nam potreban poseban mehanizam da ustanovimo i pratimo nerazvijene vještine i neriješene probleme koji stvaraju uslove za problematično ponašanje djeteta (Kern & Clemens, 2007).

Adolescencija je prelazni period, ciklus rasta koji najavljuje da se djetinjstvo završava. U ovoj fazi, adolescenti traže svoje pravo ja i svoj identitet, žele da kontrolišu mnoge promjene (Livesei & Ronstain, 2017). Paralelno, oni moraju da se prilagode mnogim velikim fizičkim, intelektualnim, društvenim i emocionalnim promjenama i počnu da osjećaju potrebu za društvenim prihvatanjem, identifikacijom i uticajem vršnjaka. Adolescencija je u emocionalnom i razvojnog smislu možda najkomplikovanija faza u čitavom životnom ciklusu (Livesei & Ronstain, 2017).

Motivacija za rad dolazi od činjenice da smo u posljednje vrijeme svjedoci izraženijeg problematičnog ponašanja adolescenata, te da se o toj problematici govori češće u medijima s izrazitom zabrinutošću i dilemama stručnjaka različitih profila. Shodno tome, ovim istraživanjem želimo da identifikujemo načine na koji se problemi u ponašanju adolescenata manifestuju u trećem ciklusu osnovne škole. Takođe, težnja nam je da utvrdimo koji su dominantni problemi u ponašanju, kako bismo na bazi tih nalaza, naveli određene preporuke. Sasvim je izvjesno da

problemi u ponašanju adolescenata imaju negativan uticaj na odnose učenika sa svojim okruženjem.

I TEORIJSKI DIO

1. PROBLEMI U PONAŠANJU

Uvidom u stručnu i naučnu literaturu, dolazimo do saznanja da je period adolescencije posebno važan period u životu kada problemi sa mentalnim zdravljem i ponašanjem mogu poremetiti obrazovanje i zapošljavanje (Arnett, 2011). Rezultati pojedinih istraživanja (Rowe et al., 2010) pokazuju da postoji korelacija između problema u ponašanju u adolescenciji i anksioznosti i depresije kasnije u odraslom dobu. Antisocijalno ponašanje u periodu adolescencije je u korelaciji sa pojavom depresije u odraslom dobu (Galbraith et al., 2014). Pojedini autori (Bor et al., 2010) pokazuju da su problemi u ponašanju u periodu adolescencije povezani sa širokim spektrom rizičnih ponašanja, kao što su zloupotreba alkohola, zavisnost od nikotina i narkotika.

Emocionalne probleme karakteriše nemogućnost uspostavljanja zadovoljavajućih međuljudskih odnosa (Kauffman, 2018). Adolescencija je prelazni period iz djetinjstva u odraslo doba tokom kojeg drastične fizičke i psihičke promjene čine da se adolescenti postaju osjetljivi (Hockenberry & Wilson, 2019). Adolescenti su psihološki prilično nestabilni i vrlo često imaju konflikte sa roditeljima i vršnjacima (Lee & Shin, 2015). Adolescencija je vrijeme visokog rizika za probleme u ponašanju (Lee & Shin, 2015). Svjetska zdravstvena organizacija procjenjuje da će oko 10-20% adolescenata širom svijeta imati probleme u ponašanju (Kashala, Elgen, Sommerfelt & Tylleskar, 2005). Prema anketi sprovedenoj u Kini, 10,7% adolescenata školskog uzrasta ima problema u ponašanju i emocionalnosti (Wang, Liu & Wang, 2014). Posljednjih godina, emocionalni problemi i problemi u ponašanju kod adolescenata su se povećali. Istraživanja pokazuju da emocionalni problemi i problemi u ponašanju u djetinjstvu utiču na mentalno zdravlje u kasnijem životu (Kashala, Elgen, Sommerfelt & Tylleskar, 2005), a 11-godišnja longitudinalna studija je pokazala da su učenici sa problemima u ponašanju u prvom razredu pokazali značajnije i dugotrajnije negativne ishode kasnije u životu (Astrup et al., 2017).

Do jedne petine djece se suočava sa psihološkim problemima, koji uključuju probleme sa internalizacijom, kao što su anksioznost, depresija i psihosomatske tegobe, i eksternalizujući problemi (agresija) (Fergus & Zimmerman, 2005). Adolescencija je kritična faza posebno za pojavu internalizujućih problema, kao što su anksiozni poremećaji, sa stopom prevalencije od oko 10% i za dječake i za djevojčice (Astrup et al., 2017). Ovi problemi su povezani su sa akademskim i interpersonalnim problemima, rizikom od samoubistva, zloupotrebom supstanci i psihosomatskim tegobama. Eksternalizirajuće probleme, kao što su laganje, krađa, bježanje od kuće, mučenje životinja ili agresivno ponašanje, pokazuje oko 7 do 10% djece školskog uzrasta. Oni su usko povezani sa antisocijalnim ponašanjem, niskim akademskim i profesionalnim dostignućima, zloupotrebom supstanci i nestabilnim odnosima u odraslom dobu (Astrup et al., 2017).

Adolescenti doživljavaju psihološke, kognitivne, socijalne, seksualne i moralne promjene, koje su pod uticajem fizičkog razvoja (puberteta), traženja ličnog identiteta i autonomije. Naglašavamo važnost psihosocijalnog razvoja u ovoj fazi, uz unapređenje emocionalnih i socijalnih vještina neophodnih za dobrobit, kao što je sposobnost suočavanja sa emocijama i afektivnog odnosa sa drugim ljudima. U ovom kontekstu, doživljavanje emocionalnog stresa u adolescenciji može izazvati agresivne i depresivne simptome, koji su štetni za fizičko i mentalno zdravlje adolescenata, pored toga što ugrožavaju društveno, kognitivno i akademsko funkcionisanje (Schacter & Margolin, 2019).

U većini škola i za većinu nastavnika, problematično ponašanje se generalno može shvatiti kao nešto što ili ometa bezbjednost ili učenje učenika, ili ometa bezbjednost školskog osoblja.

Primjeri problematičnog ponašanja uključuju:

- Ometajuća ponašanja kao što su napadi bijesa, psovke, vrištanje ili odbijanje da se prate uputstva.
- Nasilna nesigurna ponašanja kao što su udaranje glavom, udaranje nogama, ujedanje, udaranje, tuča, bježanje, razbijanje opreme ili namještaja/instalacija.
- Neprikladna društvena ponašanja kao što su neprikladni razgovori, krađa, pretjerana privrženost, neprikladno dodirivanje ili masturbacija (Tukač, 2017).

Neka djeca imaju dijagnostifikovan emocionalni poremećaj (psihijatrijski poremećaji kao

što su psihotični poremećaji, poremećaji raspoloženja i anksioznost) ili poremećaj ponašanja (kao što je opozicioni prkosni poremećaj ili poremećaj ponašanja). Problemi u ponašanju povezani sa ovim poremećajima uključuju poteškoće u odnosima sa vršnjacima, neprikladne emocije i ponašanja i druge ometajuće radnje. Ponekad dijete možda nema problem u ponašanju, ali frustracije zbog nedijagnostikovanih poteškoća u učenju ili ADHD-a mogu dovesti do ometajućih izliva, bijesa i agresije (Tukač, 2017).

Disruptivni problemi u ponašanju su najčešći problemi mentalnog zdravlja u djetinjstvu i nagovještavaju obiljne negativne ishode, uključujući delinkvenciju, neuspjeh u školi i zloupotrebu supstanci (Parke & Slabi, 1983). Razvojni modeli sugeriraju da tri faze karakterišu rani razvoj problema poremećaja ponašanja. Problemi u ponašanju se obično pojavljuju prvo u porodičnim kontekstima, podstaknuti visokim stopama roditeljskih komandi, nedosljednim i kaznenim disciplinskim praksama (Eron, 1982). Zatim djeca prenose agresivno i opoziciono ponašanje koje su naučila kod kuće na školski kontekst. Interakcije sa drugom agresivnom djecom u školskom kontekstu mogu podržati treći korak ka negativnim ishodima, jer se agresivna djeca povezuju sa devijantnim vršnjacima (Eron, 1982).

1.1. Uzroci problema u ponašanju

Postoji mnogo potencijalnih uticaja na ponašanje učenika i mnogi faktori koji mogu dovesti do ponašanja sa kojim se škole teško suočavaju. Izdvajamo sljedeće faktore:

- biofizički faktori kao što su zdravstveno stanje ili invaliditet;
- psihološki faktori uključujući emocionalnu traumu ili nedostatak socijalnih vještina
- bihevioralni/socijalni faktori, uključujući slučajeve kada je učenikovo problematično ponašanje naučeno kroz potkrepljivanje (učenik sa teškoćama u učenju se stalno loše ponaša znajući da će biti uklonjen iz razreda);
- problemi organizacije u učionici, kao što su nedosljedne rutine, neadekvatni materijali;
- ponašanje nastavnika, na primjer neorganizovani časovi, pretjerano reagovanje na loše ponašanje ili pretjerano oslanjanje na kaznu (Gardner & Dishion, 2008).

U mnogim slučajevima, ne postoji jedan „uzrok“ izazovnog ponašanja, već je rezultat nekoliko faktora koji djeluju u kombinaciji.

Analizirajući potencijalne faktore rizika za razvoj psihopatologija kod 252 djece i adolescenata koji su žrtve nasilja u porodici, Hildebrand, Celeri, Morcillo i Zanolli (2015) su potvrdili da je 92,8% učesnika bilo izloženo najmanje jednom faktoru rizika. Autori su također primijetili da je u 53,2% uzorka prisutna povezanost dva ili više faktora rizika, a to su porodični sukobi, problemi mentalnog zdravlja u porodici, rodno nasilje među roditeljima, umiješanost porodice u trgovinu drogom i kriminalno ponašanje i zlostavljanje. Stoga, među događajima navedenim kao stanja koja predisponiraju djecu na probleme u ponašanju, izdvajamo indikatore hroničnih nedaća i stanja mentalnog zdravlja koja utiču na roditelje, posebno majčinu depresiju, kao rizična stanja za koja se priznaje da imaju negativan uticaj na djecu. Pored toga, prisustvo varijabli koje se odnose na društvenu ranjivost se također identifikuje na osnovu uslova ili događaja iz života koji mogu uticati na razvojne ishode djece (Hildebrand, Celeri, Morcillo i Zanolli, 2015).

Utjecaji okoline igraju glavnu ulogu u nastanku psiholoških problema u djetinjstvu, a faktori rizika na nivou porodice su ključne mete za intervenciju jer je porodica najuticajnije razvojno okruženje u djetinjstvu (Pizato et al., 2014).

Nizak socioekonomski status i nezaposlenost majki identifikovani su kao prediktori problema u ponašanju djece u situacijama siromaštva, prema studiji koju su sproveli Bele, Bodhare, Valsangkar i Saraf (2013) o djeci u Indiji. U kontekstu Brazila, Correia, Saur i Loureiro (2014) sproveli su kohortnu studiju i identifikovali povezanost problema u ponašanju sa niskim socio-ekonomskim statusom za dječake i niskim obrazovanjem majki i većim porodicama za devojčice. U istom pravcu, Pizato et al. (2014) su došli do saznanja da postoji povezanost između poboljšanih socioekonomskih uslova sa manje problema u ponašanju i više društvenih vještina kod djece školskog uzrasta.

U pogledu mentalnog zdravlja roditelja, majčinska depresija, posebno s obzirom na njenu visoku prevalenciju i ponavljanje (Svjetska zdravstvena organizacija, 2017), utiče na ponašanje djeteta.

1.2. Porodični odnosi i faktor rizika za probleme u ponašanju

Porodični odnosi mogu doprinijeti ili riziku ili zaštitnim ishodima u smislu razvoja deteta (Macana & Comim, 2015). Porodični socioekonomski status adolescenata se često mjeri porodičnim prihodima, nivoom obrazovanja roditelja i zanimanjem (Bradley & Corwyn, 2002). Porodični socioekonomski status je varijabla koja utiče na problematično ponašanje adolescenata. Kvazi-eksperimentalna studija koju su sprovedi neki autori (Benner, Fernandez, Hou & Gonzalez, 2021) pokazalo je da je povećanje zaposlenosti roditelja i porodičnih prihoda u siromašnim zajednicama značajno povezano sa smanjenjem problematičnog ponašanja adolescenata.

Porodice sa visokim socio-ekonomskim statusom mogu da obezbijede veći ekonomski, ljudski i društveni kapital za promovisanje razvoja svoje djece, tako da će ovi roditelji imati veća očekivanja od obrazovanja svoje djece. Priznato je da roditeljska obrazovna očekivanja utiču na akademska postignuća adolescenata (Benner, Fernandez, Hou & Gonzalez, 2021).

Smatra da na nedostatak emocionalne kontrole može dovesti do problema u ponašanju. Može se zaključiti da su emocionalni problemi i problemi u ponašanju uočeni kod djece uzrokovani neuspješnim ishodima hraniteljstva. Opsežna studija o vaspitanju djece pokazuje da ima više problema kod onih koji dolaze iz samohranih porodica nego kod onih koje odgajaju njihova dva roditelja. Pretpostavka ovog argumenta je da će djeca koja su bliska roditeljima, posebno njihovim majkama, vjerovatno biti disciplinovanija; stoga, u budućnosti ispoljavaju malo ili nimalo problema u ponašanju (Kušević & Melša, 2017).

Porodice u kojima bračni partneri imaju česte konflikte, dolazi do nekvalitetne komunikacije sa djecom (Kušević & Melša, 2017). Brojni istraživači tvrde da ovo zapažanje proizilazi iz činjenice da takvi parovi vide svoje partnere kao odgovorne za napredak u ponašanju djece. Na primjer, kada otac zlostavlja majku, dijete raste u strahu. U većini slučajeva djeca imaju jaku privrženost jednom od roditelja (Benner, Fernandez, Hou & Gonzalez, 2021).

Nasilje može dovesti do razdvajanja bračnih parova. Ako dođe do ove situacije, djeca žive u strahu da će se otac vratiti da izazove događaje koji su nasilniji (Martineli, Pizeta & Loureiro, 2018). Prema Coontz i Folbre (2010), nasilje u porodici dovodi do psihopatologije kod djece,

posebno adolescenata. Dječaci koji su bili izloženi nasilju u porodici pokazuju i internalizirajuće i eksternalizirajuće probleme. Nasilje u porodici izaziva depresiju, probleme prilagođavanja, nisko samopoštovanje, poremećaj ponašanja i anksioznost među adolescentima (Coontz i Folbre, 2010).

Nekoliko porodičnih faktora koji doprinose i društvenim i fizičkim problemima uočenim kod djece uključuju razvod, samohrano roditeljstvo, nasilje u porodici i modernost u digitalnoj eri. Uočljivi problemi u ponašanju kod djece uključuju devijantnost, nizak kognitivni razvoj, anksioznost, depresiju i povlačenje. Finansijski problemi i siromaštvo su takođe društveni problemi koji doprinose nedostacima u ponašanju djece (Coontz i Folbre, 2010).

1.3. Odnosi sa vršnjacima

Brojna istraživanja su potvrdila značaj prijateljstva za uspjeh u više oblasti života, a posebno tokom prelaska iz djetinjstva u adolescenciju. Pozitivni odnosi sa vršnjacima mogu spriječiti eksternalizirajuće ponašanje kod djece koja se suočavaju sa porodičnim faktorima rizika, kao što su bračni sukobi ili disfunkcionalno roditeljstvo (Asher & Coie, 1990).

Smatra se da odnosi sa vršnjacima igraju važnu ulogu u razvoju djece (Asher & Coie, 1990). Oni nude jedinstvene mogućnosti za upoznavanje sa društvenim normama, kao i za učenje novih društvenih vještina. Pružaju kontekste u kojima se kapaciteti za samokontrolu mogu testirati i usavršavati. Odnosi sa vršnjacima u djetinjstvu su takođe višestruki: djeca doživljavaju vršnjačke interakcije kroz učešće u grupnim aktivnostima, kao i kroz svoja dijadična (tj. jedan na jedan) druženja sa prijateljima (Asher & Coie, 1990).

Između 5% i 10% djece ima hronične poteškoće u interakciji sa vršnjacima, kao što su odbacivanje i uznemiravanje (Rodkin, Farmer, Pearl & Van Acker, 2000). U posljednjih 20 godina, bilo je značajno istraživanje koje je imalo za cilj razumijevanje priroda, značenje i uticaj problema u odnosima sa vršnjacima. Većina ovih istraživačkih napora je bila usmjerena na djecu školskog uzrasta (Milanović i sar., 2014).

Problemi u govoru, fizička nespretnost ili invaliditet, mogu dovesti do poteškoća u

odnosima sa vršnjacima (Milanović i sar., 2014). Djeca koja doživljavaju poteškoće u vezi sa vršnjacima imaju tendenciju da budu agresivnija, hiperaktivna i opoziciona, ali i više društveno povučena i manje društvena (Newcomb, Bukowski & Pattee, 1993). Agresivna ponašanja su najčešće citirani bihevioralni korelati i proksimalne determinante vršnjačkog odbacivanja u školskom okruženju (Newcomb, Bukowski & Pattee, 1993). Međutim, neka agresivna djeca mogu zapravo da uživaju prilično visok društveni status, posebno ako su grupne norme podržavajuće ili neutralne u pogledu agresivnim ponašanjima. Ovo je vjerovatnije slučaj kod djece predškolskog uzrasta jer instrumentalni i proaktivni oblici agresivnog ponašanja mogu biti pozitivno povezani sa popularnošću (Ljubetić, 2001).

Djeca koja imaju teškoće u odnosima sa vršnjacima izložena su riziku od raznih budućih problema prilagođavanja, uključujući napuštanje škole, delinkvenciju i emocionalne probleme (Ljubetić, 2001). Postavljaju se sljedeća pitanja: Da li rane poteškoće u odnosima sa vršnjacima zaista uzrokuju ove probleme prilagođavanja ili su ovi problemi rezultat trajnih karakteristika djeteta? Utvrđeno je da trajne poteškoće u vezi sa vršnjacima u djetinjstvu predviđaju internalizovane probleme kao što su usamljenost, depresija i anksioznost, kao i fizičko zdravlje i školski problemi (Ljubetić, 2001).

Vršnjačko odbacivanje u vrtiću takođe može ojačati reaktivno agresivno ponašanje kod djece koja su u početku bila sklona agresiji, vjerovatno zato što iskustvo vršnjačkog odbijanja izaziva i promoviše neprijateljske atribucije i očekivanja u vezi sa društvenim situacijama (Lavigne et al., 1998).

1.4. Temperament djeteta kao faktor rizika za probleme u ponašanju

Dobro je poznato da problemi u ponašanju u djetinjstvu predviđaju kasnije psihijatrijske bolesti uključujući poremećaje (npr. Opozicioni prkosni poremećaj, poremećaj pažnje/hiperaktivnosti i emocionalne poremećaje (Lavigne et al. , 1998).

Temperament se obično posmatra kao faktor rizika za razvoj kasnije psihopatologije, ali se pokazalo da i brojni drugi faktori doprinose razvoju bihevioralnih i emocionalnih problema i kod novorođenčadi i male djece, uključujući siromaštvo, nisko obrazovanje majke. Depresija

majke tokom prve godine djeteta ima najveći uticaj na kasnije probleme u ponašanju djeteta (Bagner, Pettit, Levinsohn, & Seelei, 2010).

Studije pokazuju da određeni atributi temperamenta predškolskog uzrasta oblikuju rizik za anksioznost, depresiju, hiperaktivnost zbog nedostatka pažnje i probleme u ponašanju (DeLisi, Fox, Fully & Vaughn, 2018). Većina dokaza o povezanosti između temperamenta djece i kasnije psihopatologije do sada, međutim, potiče iz studija opšte populacije. Manje se zna o atributima temperamenta djece predškolskog uzrasta koja su klinički upućena na bolničko ili ambulantno liječenje emocionalnih i/ili problema u ponašanju (Einziger et al., 2018).

Utvrđeno je da bijes/frustracija predviđa različite vrste eksternalizirajućih problema, uključujući poremećaj pažnje i hiperaktivnost, zavisnost od supstanci i poremećaje ponašanja i antisocijalne ličnosti (Faul, Erdfelder, Buchner & Lang, 2009). Posljednje dvije dimenzije često se međusobno udružuju u dovođenju djece u rizik od eksternih problema u ponašanju. Takođe je vrijedno primijetiti da je kombinacija negativne emocionalnosti, posebno bijesa, i niske kontrole uloženog napora, bila snažnije povezana sa nasilnom i nenasilnom delinkvencijom nego psihopatskim osobinama i traumatskim događajima iz djetinjstva u uzorku maloletnih prestupnika (Faul, Erdfelder, Buchner & Lang, 2009).

2. FORME PROBLEMA U PONAŠANJU ADOLESCENATA

Adolescencija je razvojni period koji nastaje nakon djetinjstva, a prije odraslog doba. U period adolescencije djeca žele da postaju autonomna i da bolje upoznaju sebe i svoje mogućnosti. Dobra realizacija ovih procesa pomaže ljudima da se bolje nose sa stresom u ovoj fazi, što dovodi do veće percepcije sreće (Salavera, Usan i Jarie, 2017). Adolescenciju karakteriše razvoj emocionalne inteligencije (sposobnost upravljanja ili samoregulacije emocija) i socijalne kompetencije (sposobnost efikasne interakcije sa drugima). Adolescent prelazi sa konkretnog razmišljanja na apstraktno razmišljanje i počinje da razvija naprednije vještine rasuđivanja (Salavera, Usan i Jarie, 2017).

Studije su identifikovale povezanost između problema u ponašanju u adolescenciji i anksioznosti i depresije kasnije u odraslom dobu (Fergusson, Boden & Horwood, 2009). Jedna studija je otkrila povezanost između problematičnog ponašanja adolescenata i velikog depresivnog poremećaja u odraslom dobu (Bor McGee, Hayatbakhsh, Dean & Najman, 2010). Antisocijalno ponašanje u adolescenciji je povezano sa anksioznošću/depresijom u odraslom dobu (Fergusson, Boden & Horwood, 2009).

Adolescencija je vrijeme za razvijanje nezavisnosti. Tipično, adolescenti ostvaruju svoju nezavisnost preispitivanjem ili izazivanjem, a ponekad i kršenjem pravila. Roditelji moraju da razlikuju povremene greške u procjeni, koje su tipične i očekivane za ovu starosnu grupu, od obrasca neadekvatnog ponašanja koji zahtijeva stručnu intervenciju. Ozbiljnost i učestalost prekršaja su pokazatelji. Drugi znaci upozorenja mogućeg poremećaja ponašanja uključuju pogoršanje rezultata u školi i bježanje od kuće. Posebno zabrinjavaju adolescenti koji sebi ili drugima nanose ozbiljne povrede ili koji koriste oružje u tuči (Bor McGee, Hayatbakhsh, Dean

& Najman, 2010).

Autoritativno roditeljstvo je roditeljski stil u kome djeca učestvuju u uspostavljanju porodičnih očekivanja i pravila. Ovaj stil roditeljstva podrazumijeva postavljanje granica, što je važno za zdrav razvoj adolescenata. Autoritativno roditeljstvo, za razliku od roditeljstva u autoritarnom stilu (u kojem roditelji donose odluke uz minimalan doprinos svoje djece) ili permisivno roditeljstvo (u kojem roditelji postavljaju malo ograničenja) će najvjerovatnije promovisati zrelo ponašanje (Ilić, 2010).

Ako se adolescenti dobro nose sa odgovornošću ili privilegijom tokom određenog vremenskog perioda, dobijaju više odgovornosti i više privilegija, kao što su izlasci sa prijateljima bez roditelja i vožnja. Nasuprot tome, loše rasuđivanje ili nedostatak odgovornosti dovode do gubitka privilegija. Svaka nova privilegija zahtijeva pažljivo praćenje od strane roditelja kako bi bili sigurni da se adolescenti pridržavaju dogovorenih pravila (Bor McGee, Hayatbakhsh, Dean & Najman, 2010).

Adolescentima čije je ponašanje opasno ili na drugi način neprihvatljivo uprkos svim naporima njihovih roditelja možda će biti potrebna stručna intervencija. Upotreba supstanci je čest pokretač problema u ponašanju, a poremećaji upotrebe supstanci zahtijevaju poseban tretman. Problemi u ponašanju takođe mogu biti simptomi smetnji u učenju, depresije ili drugih poremećaja mentalnog zdravlja. Takvi poremećaji obično zahtijevaju savjetovanje, a adolescenti koji imaju poremećaje mentalnog zdravlja mogu imati koristi od liječenja lijekovima (Bor McGee, Hayatbakhsh, Dean & Najman, 2010).

Važna diferencijacija u dječjoj psihologiji je razdvajanje poremećaja 'eksternalizujućih' i 'internalizujućih'. Eksternalizujuća ponašanja odnose se na probleme ponašanja koji su očigledni u spoljašnjem ponašanju djece, kao što su radnje kršenja pravila, agresija i delikvencija. Zbog neposrednih i dugoročnih negativnih efekata povezanih sa takvim ponašanjem, oni se smatraju veoma problematičnim za društvo (Gupta Mongia & Garg, 2017).

2.1. Internalizovani problemi u ponašanju

Internalizujući problemi obuhvataju kontrolisano ponašanje usmjereno uglavnom prema

sebi i stvaranju poteškoća za osobu koja ih predstavlja (Tandon, Cardeli, & Lubi, 2009). Oni predstavljaju tri međusobno povezana aspekta: na kognitivnom nivou (iracionalne negativne misli), na fizičkom sa prisustvom simptoma napetosti (strahovi) i na nivou ponašanja (deficit socijalnih vještina). Osobe koje imaju internalizovane probleme u ponašanju imaju poteškoća u komunikaciji i interakciji sa drugima, što ih sprečava da razviju vještine i socijalno kompetentne mehanizme (Alarcon Parco, Jo, & Patricia, 2015). Unutrašnji problemi i nedostatak socijalnih vještina mogu imati dugoročne štetne posljedice, kao što su neuspjeh u školi, teškoće u rješavanju problema ili problemi u odnosima sa drugim ljudima.

Neka djeca, tinejdžeri i odrasli se bore sa samokontrolom, boreći se da razumiju i kontrolišu svoje emocije i impulsivne porive. Ovo ponašanje može biti tipično za djecu ranog uzrasta jer često izazivaju bijes, vrište, gaze nogama i bacaju predmete (Lovrinčević, 2009). Iako bi malo odraslih ovo ponašanje smatralo prihvatljivim, ono se često može očekivati u ranom razvojnem periodu. Međutim, starije dijete, tinejdžer ili odrasla osoba koji se bore sa samokontrolom mogu pokazati slično ponašanje. U nekim slučajevima, ljudi koji odrastaju boreći se da se umire, mogu ove tendencije okrenuti ka sebi, ponašajući se neljubazno prema sebi kada se pojave emocije. Ova ponašanja se nazivaju internalizujućim ponašanjima (Lovrinčević, 2009).

Često se pretpostavlja pozitivna povezanost između internalizirajućeg ponašanja i zanemarivanja (Vilmshurst, 2017). Zapuštena djeca su stidljiva i povučena (Coie i Kupersmidt, 1983), imaju viši nivo socijalne anksioznosti i pod većim su rizikom od internalizovanih problema nego njihovi nezanemareni vršnjaci. Zanemarena djeca češće prijavljuju depresivna osjećanja (Kupersmidt i Patterson, 1991; Hecht et al., 1998). Dokazi o internalizovanom ponašanju zanemarene djece se stoga najbolje opisuju kao kontradiktorni i prema njima se mora postupati oprezno.

2.2. Manifestacije internalizovanih problema u ponašanju

Izdvajamo sljedeće manifestacije internalizovanih problema u ponašanju:

- učestvovanje u negativnom samogovoru naglas ili u mislima;

- voljno učestvovanje u rizičnim aktivnostima kako bi sebi naudili, čak i podsvjesno, kao što su upotreba supstanci, rizičan seks itd.;
- siječenje, paljenje, cijepanje ili korišćenje drugih fizičkih oblika samopovređivanja;
- "kažnjavanje" sebe za uočeni ili stvarni neuspjeh;
- uskraćivanje radosti ili zabave od sebe;
- izolacija od drugih;
- kontrolisanje nečijeg načina ishrane itd. (Kupersmidt i Patterson, 1991).

Sljedeći su uobičajeni faktori rizika koji mogu ukazivati na to da bi neko mogao da ispoljavati internalizovana ponašanja:

- tuga, usamljenost, stid, krivica i strah;
- povlačenje iz društvenih aktivnosti;
- poteškoće u koncentraciji ili fokusiranju na zadatke;
- spavanje mnogo više ili manje nego obično;
- jesti mnogo više ili manje nego obično (Kupersmidt i Patterson, 1991).

Internalizirajuće ponašanje se može razviti kada pojedinci pokušavaju da se neprikladno kontrolišu. Za razliku od onih sa eksternaliziranim ponašanjem, oni mogu pokušati da kontrolišu svoje emocije iznutra. Internalizirajuće ponašanje često potiče od stida, emocije koja je često povezana sa traumom i maltretiranjem u djetinjstvu (Kupersmidt i Patterson, 1991).

Neka djeca i odrasli koji se bore da se nose sa stresom i emocijama pokazuju internalizujuća ponašanja. Osobe sa ovim ponašanjem mogu imati veću vjerovatnoću da imaju dijagnozu sljedećih mentalnih bolesti:

- depresivni poremećaji;
- anksiozni poremećaji;
- posttraumatski stresni poremećaj (PTSP);
- kompleksni PTSP (C-PTSP);
- granični poremećaj ličnosti (BPD) itd. (Tukač, 2017).

Emocije koje mogu da podstaknu internalizujuća ponašanja uključuju, ali nijesu ograničene na usamljenost, izolaciju, napuštenost, tugu, patnju, bijes, zavist, ljubomoru, nesigurnost, sumnju u sebe i mržnju prema sebi. U jednoj studiji, istraživači su otkrili da su stručnjaci za mentalno zdravlje postali svjesniji i zabrinutiji za internalizovanje ponašanja u posljednje tri decenije (Tukač, 2017).

2.3. Vrste internalizovanih problema u ponašanju

U internalizovane probleme u ponašanju spadaju:

- plašljivost;
- poremećaj pažnje;
- potištenost;
- nezainteresovanost i
- pasivni problemi u ponašanju koji su neurotski uslovljeni (Gupta, Mongia & Garg, 2017).

Kao roditelji, staratelji i vaspitači, svi želimo najbolje za našu djecu. Želimo da budu srećni, zdravi i samopouzdana. Nažalost, neka djeca se bore sa stidljivošću, što može uticati na njihov društveni, emocionalni i akademski razvoj.

Plahovitost je osobina ličnosti koju karakteriše nedostatak samopouzdanja. Manifestuje se u različitim oblicima, kao što su stidljivost, nevoljnost da se progovori i izbjegavanje novih situacija ili ljudi (Gupta, Mongia & Garg, 2017).

Postoje različiti faktori koji doprinose plašljivosti kod djece. Neki od uobičajenih uzroka uključuju:

- Stidljivost: Neka djeca su prirodno stidljiva i teško im je da komuniciraju sa novim ljudima ili u nepoznatom okruženju.
- Anksioznost: Djeca koja se bore sa anksioznošću mogu se osjećati preplavljeno ili zastrašeno u društvenim situacijama, što dovodi do stidljivog ponašanja.
- Nisko samopoštovanje: Djeca koja nemaju povjerenja u svoje sposobnosti mogu se osjećati nevoljno da učestvuju u društvenim aktivnostima ili govore na času.

- Nedostatak socijalnih vještina: Djeca koja nemaju potrebne društvene vještine za snalaženje u društvenim situacijama mogu da se osjećaju nesigurno u sebe i da pokazuju stidljivo ponašanje (Tukač, 2017).

Djeca svoju plahovitost mogu uspješno prevazići uz odgovarajuću podršku nastavnika. Podsticanjem socijalizacije, izgradnjom samopoštovanja, modeliranjem zdravog razgovora sa samim sobom, podsticanjem komunikacije, podučavanjem socijalnih vještina i traženjem stručne pomoći ako je potrebno, roditelji, staratelji i vaspitači mogu osnažiti djecu da dostignu svoj puni potencijal.

Djeca koja imaju poremećaj pažnje su impulsivna, ali nikada ne ispoljavaju hiperativno ponašanje. Impulsivnost koju ispoljavaju djeca sa deficitom pažnje ima negativne posljedice po proces socijalne interakcije. Dijete koja ima poremećaj pažnje je depresivno i često povređuje sebe (Ljubetić, 2001).

Depresija može uticati na svakoga. Međutim, djeca ili tinejdžeri koji imaju članove uže porodice sa istorijom depresije ili drugih poremećaja raspoloženja (kao što je bipolarni poremećaj) imaju veću vjerovatnoću da pate od depresije, često zbog genetske predispozicije. Predispozicija podrazumijeva veću vjerovatnoću; to ne znači da će dijete ili tinejdžer nužno doživjeti depresiju. Djeca sa hroničnim ili teškim zdravstvenim stanjima su u većem riziku da pate od depresije (Ljubetić, 2001).

Depresija u djetinjstvu/adolescenciji može se manifestovati nešto drugačije nego kod odraslih. Razdražljivost i/ili bijes su češći znaci depresije kod djece i tinejdžera. Kada su depresivna, mlađa djeca imaju veće šanse da imaju fizičke ili tjelesne simptome, kao što su bolovi, nemir, uznemirenost tokom odvajanja od roditelja, jer nemaju emocionalnu usklađenost i/ili izražajne sposobnosti da govore o svojim emocijama (Ljubetić, 2001).

Drugi znaci depresije kod djece i tinejdžera mogu biti:

- gubitak interesovanja za uobičajene zabavne aktivnosti;
- odustajanje od društvenih ili uobičajenih zabavnih aktivnosti;
- poteškoće sa koncentracijom;
- bježanje od kuće ili pričanje o bjekstvu od kuće;

- komentari koji ukazuju na beznađe ili nisko samopoštovanje itd. (Kušević & Melša, 2017).

2.4. Eksternalizovani problemi u ponašanju

Eksternalizujući problemi karakterišu disruptivna ponašanja kao što su agresivnost, hiperaktivnost i/ili delinkvencija. Njih karakteriše problematično ponašanje povezano sa lošom kontrolom impulsa, uključujući kršenje pravila, agresiju, impulsivnost i nepažnju (Babinski, Hartsough & Lambert, 1999). Specifični eksternalizujući poremećaji kod djece i adolescenata uključuju poremećaj ponašanja (CD), poremećaj opozicionog prkosa (ODD) i poremećaj pažnje i hiperaktivnosti (ADHD). Eksternalizujući poremećaji kod djece i adolescenata su relativno česti, sa procjenama u rasponu od 7–10% (Bank, Burraston & Snyder, 2004) i sa većom preovlađujućom stopom kod muškaraca u odnosu na žene (Burt, Krueger, McGue & Iacono, 2001). Eksternalizujući poremećaji kod djece veoma su prediktivni za poremećaje kontrole impulsa u odraslom dobu, uključujući poremećaje upotrebe supstanci i antisocijalni poremećaj ličnosti (Babinski, Hartsough & Lambert, 1999).

Eksternalizovani problemi u ponašanju su među najčešćim problemima prilagođavanja u djetinjstvu i glavni su razlog upućivanja na usluge mentalnog zdravlja djece i adolescenata. Disruptivni poremećaji ponašanja u djetinjstvu povezani su sa nizom ozbiljnih kratkoročnih i dugoročnih problema i najpouzdaniji su prediktor problema mentalnog zdravlja odraslih. Djeca sa eksternalizujućim problemima u ponašanju (često imaju probleme u učenju; loše socijalne vještine i međuljudski odnosi; depresija; zloupotreba supstanci; nasilno kriminalno ponašanje) (Babinski, Hartsough & Lambert, 1999).

Ljudi sa eksternalizovanim problemima u ponašanju usmjeravaju antisocijalno i agresivno ponašanje na druge ljude, umjesto da svoja osjećanja okreću ka unutra (internalizovanju) na sebe (Babinski, Hartsough & Lambert, 1999).

2.5. Oblici eksternalizovanih problema u ponašanju

Radnje kao što su bacanje predmeta su tipični za eksternalizirajuće ponašanje, što znači da su usmjerene na okolinu pojedinca ili ljude oko njih. Ponašanje može biti usmjereno na voljene osobe, roditelje, nastavnike ili predmete. Uobičajeni primjeri eksternalizirajućeg ponašanja uključuju:

- verbalna agresija;
- fizička agresija;
- uništavanje imovine;
- krađa itd. (Trentacosta, Hyde, Shaw, Dishion, Gardner & Wilson, 2008).

Nekim ljudima sa čestim i teškim eksternalizujućim ponašanjem mogu se dijagnosticirati sledeća stanja mentalnog zdravlja:

- Poremećaj hiperaktivnosti sa deficitom pažnje (ADHD)
- Intermitentni eksplozivni poremećaj
- Opozicioni prkosan poremećaj
- Poremećaji upotrebe supstanci
- Poremećaj ponašanja
- Antisocijalni poremećaj ličnosti (ASPD)
- Narcistički poremećaj ličnosti (NPD)
- Piromania
- Kleptomanija (Trentacosta, Hyde, Shaw, Dishion, Gardner & Wilson, 2008).

Poremećaj hiperaktivnosti deficita pažnje (ADHD) je jedan od najčešćih neurorazvojnih poremećaja u djetinjstvu i adolescenciji, koji se obično prvi dijagnosticuje u djetinjstvu i često perzistira u odraslom dobu. Djeca sa ADHD-om mogu imati problema da se fokusiraju, nemaju samokontrolu i ispoljavaju prekomjernu aktivnost. Hiperaktivnost, jedan od glavnih simptoma ADHD-a, može dovesti do psihološke i socijalne nekompatibilnosti djeteta. Osnovni aspekt poremećaja pažnje i hiperaktivnosti ADHD, prema Petom dijagnostičkom i statističkom

priručniku za mentalne poremećaje (DSM5), je skup ponašanja koja remete društveni status (Dillenburg & Keenan, 1995). Deficit pažnje utiče na djecu različito u zavisnosti od uzrasta i pola, i češći je kod dječaka nego kod djevojčica (Kaplan, 2016). Početni znaci hiperaktivnosti se često teško otkrivaju sve dok dijete ne navrši četiri godine, a najizraženije je u osnovnoj školi. Ipak, studije pokazuju da se glavne karakteristike ADHD-a mijenjaju sa godinama, pa se, bez obzira na klasifikaciju, čini da se ADHD smanjuje u odraslom dobu. U cijelom ovom uzrastu, hiperaktivnost je posebno, iako još uvijek prisutna, manje očigledna (Kaplan, 2016).

Generalno, ADHD se obično karakteriše impulsivnošću, deficitom pažnje i hiperaktivnošću. Osoba sa nepažnjom može imati problema da ostane na zadatku, zadrži fokus i organizaciju. Hiperaktivna osoba može izgledati kao da se često kreće ili da se pretjerano vrpolti. Impulsivna osoba se može ponašati bez razmišljanja ili se bori sa samokontrolom (Danielson, 2018).

Procjenjuje se da 8,4% djece i 2,5% odraslih ima ADHD (Danielson, 2018). Češće se dijagnostikuje kod dječaka nego kod djevojčica s obzirom na razlike u načinu na koji se simptomi manifestuju. Međutim, to ne znači da dječaci češće imaju ADHD. Dječaci imaju tendenciju da imaju hiperaktivnost i druge eksterne simptome, dok djevojčice imaju tendenciju da imaju neaktivnost.

Agresija se može razumjeti na različite načine. Može se konceptualizovati kao osobina ličnosti ili kao porijeklo iz teškog temperamenta. Drugim riječima, agresija može biti inherentna pojedincu. Agresija se javlja zajedno sa nekoliko uobičajenih problema u ranom djetinjstvu, uključujući impulsivnost, emocionalnu disregulaciju i kašnjenje u govoru, i čest je razlog za kliničko upućivanje. Problemi sa agresijom se obično razvijaju u kontekstu interakcije između bioloških i društvenih faktora rizika, istorije učenja i ponašanja roditelja (Trentacosta, Hyde, Shaw, Dishion, Gardner & Wilson, 2008).

3. ULOGA ŠKOLE U PREVENCIJI PROBLEMA U PONAŠANJU KOD ADOLESCENATA

Mnogi uobičajeni problemi mentalnog zdravlja, kao što je depresija, obično počinju tokom adolescentskih godina kada se dešavaju važne fizičke, kognitivne, bihevioralne i društvene promjene. Podrška mentalnom zdravlju i prevencija problema mentalnog zdravlja tokom adolescencije su imperativ za smanjenje individualnog i društvenog opterećenja povezanog sa mentalnim bolestima i osiguravanje da buduće generacije napreduju (Martineli, Pizeta & Loureiro, 2018).

Problematično ponašanje adolescenata povezano je sa mnoštvom negativnih zdravstvenih i društvenih ishoda, uključujući neuspjeh u školi, hapšenje, zavisnost, polno prenosive bolesti, trudnoću, povrede i smrt (Gardner & Dishion, 2008).

Vaspitno-obrazovna funkcija škole ne podrazumijeva samo proces usvajanja akademskih znanja, već i pripremanje djece za snalaženje u svakodnevnim životnim situacijama. Učenici u školi usvajaju važne vrijednosti kao što su odgovornost i tolerancija. Između vaspitanja i obrazovanja postoji čvrsta korelacija, što ukazuje na važnost njihovog sadejstva u svrhu prevencije problema u ponašanju kod učenika (Gardner & Dishion, 2008).

Vaspitna funkcija škole podrazumijeva pronalaženje adekvatnih strategija i metoda za prevenciju problema u ponašanju. U školi se na planski i sistematski način realizuju aktivnosti koje imaju za cilj prevenciju problema u ponašanju. Uloga škole u procesu prevencije problema u ponašanju značajna je ne samo za učenike, već i za društvo u cjelini. U školama djeca provode određeni dio svog vremena, pa nastavnici imaju mnoštvo mogućnosti da uoče određene probleme u ponašanju učenika. Nastavnici se uglavnom obraćaju pedagoško-psihološkoj službi u cilju adekvatnijeg reagovanja na poteškoće kod učenika koje su nastale problemima u ponašanju.

Vaspitno-obrazovni proces u školi sprovodi se kroz raznovrsne aktivnosti i omogućava aktivnu participaciju različitih aktera. Kada je riječ o prevenciji problema u ponašanju u školi, poželjno je uključiti sve aktere koji bi svojim angažmanom mogli pružiti podršku.

3.1. Programi prevencije problema u ponašanju

Važna uloga škole u prevenciji problema u ponašanju kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole sastoji se u aktivnostima koje imaju za cilj osnaživanje zaštitnih faktora u školi, a shodno tome i umanjivanje negativnih posljedica faktora rizika, bilo da oni imaju porijeklo u individualnim karakteristikama učenika, porodičnoj situaciji ili odlikama šire društvene zajednice. Navedeni zadatak škola kao vaspitno-obrazovna ustanova postiže implementacijom mjera prevencije koje se planiraju shodno potrebama školskog rada. Aktivnosti koje imaju za cilj prevenciju problema u ponašanju mogu biti osmišljene i sadržane u programskim dokumentima, ali i na posebnim programima svih važnijih aktera u školi. Na prethodno naveden način, aktivnosti koje imaju za cilj prevenciju problema u ponašanju integrišu se u vaspitno-obrazovni proces u cjelini (Greenwood, 2008).

Aktivnosti koje se odnose na prevenciju problema u ponašanju mogu biti objedinjene u posebnom dokumentu, kao što je, recimo, program prevencije koji ima za cilj prevenciju vršnjačkog nasilja, uz jasno definisane uloge organizatora aktivnosti i vremena organizacije. Programe za prevenciju problema u ponašanju mogu osmisliti članovi školskog kolektiva i tada možemo govoriti o internim programima prevencije. Pored navedenih programa, postoje i drugi programi koje osmišljavaju stručne institucije, nevladine organizacije itd. (Fergus & Zimmerman, 2005).

U stručnoj literaturi nalazimo da programi za prevenciju problema u ponašanju mogu biti orijentisani prema učenicom, nastavnicima, roditeljima i ukupnoj organizaciji u školi. Primarni cilj primjene preventivnih mjera usmjerenih na učenika treba da bude usmjeren ka podsticanju njihovog optimalnog razvoja i usvajanja društveno poželjnih osobina, kao i analizu i procesu faktora rizika i zaštite (Fergus & Zimmerman, 2005).

U školama mogu da se organizuju tematski programi u cilju prevencije problema u ponašanju. U okviru ovih programa sa učenicima se može razgovarati o vršnjačkom nasilju, agreivnom ponašanju, narkomaniji itd. Putem navedenih aktivnosti učenici se mogu detaljno upoznati sa različitim formama problema u ponašanju.

U školama se mogu implementirati programi koji imaju za cilj razvijanje socijalnih vještina kod učenika. U sklopu ovih programa učenici mogu naučiti kako da na adekvatan način komuniciraju, rješavanju probleme na konstruktivan način. Takođe, učenici razvijaju empatiju i socijalne kompetencije.

Za učenike se mogu organizovati programi u svrhu uspostavljanja pozitivnih odnosa sa vršnjacima. Putem ovih programa učenici učestvuju zajedno u aktivnostima, sarađuju, jedni drugima pružaju pomoć i podršku. Vršnjačka edukacija je takođe jedan od interesantnih pristupa koji se primjenjuje u svrhu ostvarivanja adekvatnih vršnjačkih odnosa (Fergus & Zimmerman, 2005).

U školama mogu da se organizuju preventivne aktivnosti koje su usmjerene na roditelje, odnosno staratelje učenika. S ciljem efikasnijeg preveniranja problema u ponašanju, u školi se mogu organizovati radionice ili kratka predavanja za roditelje. Putem ovih aktivnosti roditelji mogu da prošire svoja znanja koja se tiču tehnika efikasnog rješavanja konflikata.

Organizacija preventivnih aktivnosti usmjerenih na nastavnike ima za cilj unapređenje kvaliteta vaspitnog i obrazovnog rada, poboljšanju komunikacije na relaciji nastavnik-učenik i učenici-učenici, kao i promovisanje društveno poželjnih oblika ponašanja.

3.2. Značaj integrisanog pristupa u prevenciji problema u ponašanju

U školama je veoma značajno primjenjivati integrisane pristupe u prevenciji problema u ponašanju. Sama integracija može biti vertikalna i horizontalna i može se razmatrati na dolje navedene načine:

- integracija više domena kojima se mjere prevencije izvode u isto vrijeme (učenik, porodica i zajednica);
- integracija više raznovrsnih programa u jedan koherentan sistem koji ima za cilj da

izazove promjene u ponašanju;

- integracija koja podrazumijeva sve nivoe prevencije (Walker & Shinn, 2002).

Ulogu škole u primjeni integrisanog pristupa u prevenciji problema u ponašanju možemo posmatrati na dva načina. Prvo, u školi se mogu organizovati raznovrsne aktivnosti u cilju prevencije problema u ponašanju kod učenika. Na prethodno navedeni način, škola djeluje zajedno sa ostalim društvenim ustanovama i podstiče participaciju društvenih aktera da se uključe u proces prevencije problema u ponašanju kod učenika. Drugo, djeca u školi provode dosta vremena, što je čini podesnim okruženjem za primjenu integrisanog modela u prevenciji problema u ponašanju kod učenika.

Pojedini autori (Walker & Shinn, 2002) navode sljedeće prednosti integrisanog modela:

- problemima djece koja su u riziku da razviju probleme u ponašanju na adekvatan način se pristupa;
- primjena integrisanog modela omogućava se djeca u riziku blagovremeno prepoznaju i da se na optimalan način odgovori na njihove potrebe;
- u integrisanom modelu timovi sprovode preventivne aktivnosti.

Integrisani model u prevenciji problema u ponašanju omogućava učenicima da razviju socijalne vještine, kao i vještine nenasilne komunikacije i rješavanje konflikata na konstruktivan način. Zahvaljujući integrisanom modelu, učenici su u velikoj mjeri izloženi intervencijama u svrhu prevencije problema u ponašanju.

3.3. Saradnja sa roditeljima u cilju prevencije problema u ponašanju

Porodica i škola su dva bitna aktera u omogućavanju zdravog razvoja i obrazovnog uspjeha djece. Zbog toga je veoma važna saradnja između dva aktera koja dobro funkcioniše. U međunarodnoj naučnoj literaturi se naširoko raspravlja o saradnji škole i porodice. Pokazani su efekti dobre saradnje između škole i porodice na akademski učinak, motivaciju i dobrobit učenika (Cefai i Cooper, 2010). Različiti aspekti ovog odnosa se razmatraju kako bi se definisalo šta bi mogla ili bi trebalo da bude dobra saradnja između škole i porodice. Komunikacija je

ključni element, kako na nivou organizacije, tako i u pogledu razvoja i postignuća učenika. Povjerenje između roditelja i školskih aktera je takođe od suštinskog značaja (Cefai i Cooper, 2010).

Dvosmjerna razmjena između nastavnika i roditelja je važna za svu djecu, ali je od suštinskog značaja za učenike čije su učenje i postignuća ugroženi zbog izazova u ponašanju, socijalno-emocionalnom funkcionisanju ili vještinama učenja (Cefai i Cooper, 2010).

Roditelji mogu imati pozitivan i dubok uticaj na razvoj ponašanja svoje djece iz tri glavna razloga: Prvo, ulažući u obrazovanje svoje djece i usmjeravajući ih, roditelji prenose svoje ideje o važnosti obrazovanja, omogućavajući svojoj djeci da internalizuju ove vrijednosti. Drugo, roditelji mogu uspostaviti veze sa nastavnicima i vršnjacima svoje djece (Cefai i Cooper, 2010). Treće, roditelji imaju prednost što su „insajderi“ i imaju pristup širokom spektru informacija kako bi bolje informisali i ispravili svoju djecu kada dođe do problematičnog ponašanja (Westerlund, Rajaleid, Virtanen, Gustafsson, Nummi & Hammarström, 2015).

Učešće roditelja u obrazovanju djeteta je korisno za nastavnike i roditelje. Gradi se pozitivan odnos koji karakteriše uzajamno poštovanje. Ovo partnerstvo koristi nastavniku djeteta u tome što:

- Interakcija između nastavnika i roditelja pomaže nastavniku da bolje upozna učenika.
- Postoji bolja komunikacija između roditelja, nastavnika i školske uprave. Veća je vjerovatnoća da će roditelji prihvatiti zahtjeve nastavnika za pomoć u rješavanju domaćeg zadatka (Westerlund, Rajaleid, Virtanen, Gustafsson, Nummi & Hammarström, 2015).

Roditelji uključeni u proces učenja svoje djece takođe imaju koristi od toga:

- Bolje razumiju emocionalne i intelektualne potrebe svog djeteta.
- Stiču povherenje u svoje roditeljske sposobnosti.
- Roditelj uči razvojne faze svoje djece i kako da koristi pozitivno potkrepljenje za svaku fazu.
- Poboljšana komunikacija roditeljima daje samopouzdanje da iznesu svaku zabrinutost koju mogu imati u vezi sa školskim praksama.
- Roditelji postaju sve posvećeniji školi. Mogli bi postati aktivniji u kreiranju politike i drugim važnim procesima u školi (Westerlund, Rajaleid, Virtanen, Gustafsson, Nummi & Hammarström, 2015).

Nastavnici koji kontinuirano sarađuju sa roditeljima imaju mnogo mogućnosti da upoznaju individualne karakteristike svakog učenika. Efikasno parnterstvo škole i porodice može da prevenira probleme u ponašanju kod učenika, ali i da postojeće probleme koriguje. Kvalitetnom saradnjom nastavnika i roditelja, stvaraju se povoljni uslov za nesmetan razvoj djeteta i ispoljavanje poželjnih obrazaca ponašanja.

3.4. Prethodna istraživanja

U stručnoj literaturi nalazimo da su problemi u ponašanju kod učenika zastupljeni u velikoj mjeri (Ghandour et al., 2019). Postoji veliki broj faktora koji mogu da doprinose nastanku problema u ponašanju, uključujući porodične faktore i faktore sredine (Aleksandra et.al., 2016).

Peterle et al. (2022) su sprovedi istraživanje s ciljem da procijene prevalenciju emocionalnih problema i problema u ponašanju kod adolescenata u kontekstu pandemije COVID-19. Za dobijanje podataka primijenjen je metod eksplanatornog sekvencijalnog dizajna. Uzorak istraživanja predstavljalo je 479 učenika starosti od 15 do 18 godina. Dobijeni rezultati pokazuju da se najveća prevalencija odnosila se na probleme u odnosima sa vršnjacima (54,49%) i emocionalne simptome (52,40%).

Istraživanjem prevalence problema u ponašanju kod učenika, bavili su se Harikrishnan, Sailo & Lalhlupui (2021) koji su sproveli studiju s ciljem da procijene prevalenciju emocionalnih problema i problema u ponašanju u odnosu na pol i lokaciju. U studiju je uključeno 600 učenika koji pohađaju osmi razred. Dobijeni rezultati pokazuju da je nešto više od desetine adolescenata koji idu u školu imalo emocionalne probleme i probleme u ponašanju, a analiza višestruke regresije otkrila je značajnu povezanost problema u ponašanju sa socio-ekonomskim statusom.

Uvidom u stručnu literaturu, dolazimo do saznanja da su Harrison et al. (2012) su realizovali istraživanje s ciljem da se identifikuju najčešća problematična ponašanja kod učenika. Istraživanje je realizovano na uzorku od 3600 djece. Dobijeni rezultati pokazuju da učenici najčešće ispoljavaju ponašanja koja su u korelaciji sa anksioznošću.

Magai, Malik & Koot (2018) su realizovali istraživanje na uzorku od 533 učenika starosti od 12 do 18 godina. Za dobijanje podataka korišćen je anketni upitnik za roditelje. Rezultati ovog istraživanja pokazuju da su djevojčice sklonije internalizovanim problemima u odnosu na dječake.

Babicka-Wirkus et al. (2023) su se bavili ispitivanjem nivoa odabranog problematičnog ponašanja (tj. depresija, povlačenje, somatske tegobe, agresivnost ponašanja, delikventno ponašanje, problemi s razmišljanjem i poremećaji internalizacije i eksternalizacije) u ranoj adolescenciji. Djevojčice su postigle više rezultate na većini skala, uključujući internalizaciju i eksternalizujuće poremećaje, kao i na ukupan rezultat. Rezultati podgrupe učenika su takođe bili diferencirani u pogledu starosti i njihovih prosječnih ocjena.

Heather et al. (2009) su realizovali longitudinalno istraživanje u svrhu procjene da li su pojedinci postali stereotipniji u svom identitetu rodne uloge tokom adolescencije i da li takvi obrasci predviđaju simptome depresije. Suprotno preovlađujućim stavovima, nije bilo dokaza o intenziviranju ženstvenosti ili muškosti.

Bulat i Horvat (2020) su realizovali istraživanje s ciljem da utvrde da li postoji povezanost između internalizovanih problema i školskog postignuća učenika. Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 305 učenika. Rezultati ovog istraživanja pokazuju da učenici koji imaju internalizovanih problema imaju lošiju ocjenu iz matematike i manje komuniciraju sa vršnjacima.

Muarifah et al. (2022) su realizovali istraživanje na uzorku od 730 učenika srednje škole. Cilj istraživanja je bio da se ispita uloga privrženosti majke i djeteta i samopoštovanja u odnosu na agresiju. Dobijeni rezultati pokazuju da nesigurna vezanost pozitivno i značajno utiče na agresiju i negativno i značajno utiče na samopoštovanje.

Heziomi et al. (2021) su realizovali istraživanje s ciljem da razumiju faktore koji su u korelaciji sa agresivnim ponašanjem kod adolescenata. Uzorak istraživanja sačinjalo je 707 učenica. Dobijeni rezultati pokazuju da osjećaj usamljenosti i male podrške od strane roditelja može dovesti do agresivnog ponašanja.

II ISTRAŽIVAČKI DIO

1.1. Predmet istraživanja

Pošto su adolescenti mnogo nezavisniji nego što su bili kao djeca, često su van direktne fizičke kontrole odraslih. U ovim okolnostima, ponašanje adolescenata je određeno njihovim sopstvenim odlučivanjem, koje još nije zrelo. Roditelji prije usmjeravaju nego direktno kontrolišu postupke svojih adolescenata. Adolescenti koji osjećaju toplinu i podršku svojih roditelja i čiji roditelji prenose jasna očekivanja u vezi sa ponašanjem svoje djece i pokazuju dosljedno postavljanje granica i praćenje imaju manju vjerovatnoću da će razviti ozbiljne probleme.

Predmet istraživanja predstavlja sagledavanje i procjenjivanje problema u ponašanju adolescenata u trećem ciklusu osnovne škole.

1.2. Cilj i zadaci istraživanja

Cilj istraživanja glasi: Utvrditi na koji se način manifestuju problemi u ponašanju adolescenata u trećem ciklusu osnovne škole i kako se rješavaju.

Istraživački zadaci su:

- Utvrditi koji su dominantni problemi u ponašanju kod adolescenata u trećem ciklusu osnovne škole.
- Utvrditi najčešće manifestacije problema u ponašanju kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole o mišljenju naših ispitanika.
- Utvrditi da li nastavnici sarađuju sa pedagoško-psihološkom službom u svrhu korigovanja problema u ponašanju kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole.
- Utvrditi da li nastavnici sarađuju sa roditeljima u procesu prevazilaženja poteškoća uzrokovanih problematičnim ponašanjem učenika trećeg ciklusa osnovne škole.

1.3. Istraživačke hipoteze

U skladu sa ciljem istraživanja, **glavnu** hipotezu možemo definisati na sljedeći način: Pretpostavlja se da se problemi u ponašanju učenika u trećem ciklusu osnovne škole manifestuju u interakciji sa vršnjacima, te da se u školskom kontekstu preduzimaju odgovarajuće preventivne mjere za prevazilaženje pomenutih ponašajnih teškoća.

Sporedne hipoteze su:

- Pretpostavlja se da su verbalna i fizička agresivnost dominantni problemi u ponašanju kod adolescenata u trećem ciklusu osnovne škole.
- Pretpostavlja se da se problemi u ponašanju kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole manifestuju najčešće u kooperativnim odnosima sa vršnjacima i odnosu prema nastavniku.
- Pretpostavlja se da nastavnici sarađuju sa pedagoško-psihološkom službom u kontekstu korigovanja problema u ponašanju kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole.
- Pretpostavlja se da nastavnici sarađuju sa roditeljima u procesu prevazilaženja poteškoća nastalih problemima u ponašanju kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole.

1.4. Metode, tehnike i instrumenti istraživanja

U radu smo primijenili deskriptivnu metodu i metodu teorijske analize. Deskriptivnu metodu smo primijeniti kako bi rasvijetili problem istraživanja, kao i proučili fundamentalna pedagoška pitanja i probleme. Metodu teorijske analize kombinovali smo sa deskriptivnom metodom. Deskriptivnom metodom proučavali smo na koji način se ispoljavaju problemi u ponašanju adolescenata u trećem ciklusu osnovne škole.

U istraživanju smo primijenili anketni upitnik za učenike i intervju za stručne saradnike. Upitnikom smo ispitavali mišljenje učenika, a intervjuom mišljenje stručnih saradnika o problemima u ponašanju adolescenata u trećem ciklusu osnovne škole.

1.5. Uzorak istraživanja

Istraživanje je realizovano na uzorku od 150 učenika trećeg ciklusa osnovne škole i 30 stručnih saradnika. Struktura uzorka je prikazana u tabeli 1 i 2.

Tabela 1: Uzorak ispitanika - učenici

Opština	Naziv škole	Broj učenika
Pljevlja	OŠ „Ristan Pavlović“	39
Pljevlja	OŠ „Boško Buha“	48
Nikšić	OŠ „Luka Simonović“	40
Nikšić	OŠ „Mileva Lajović- Lalatović“	23
Ukupno	4	150

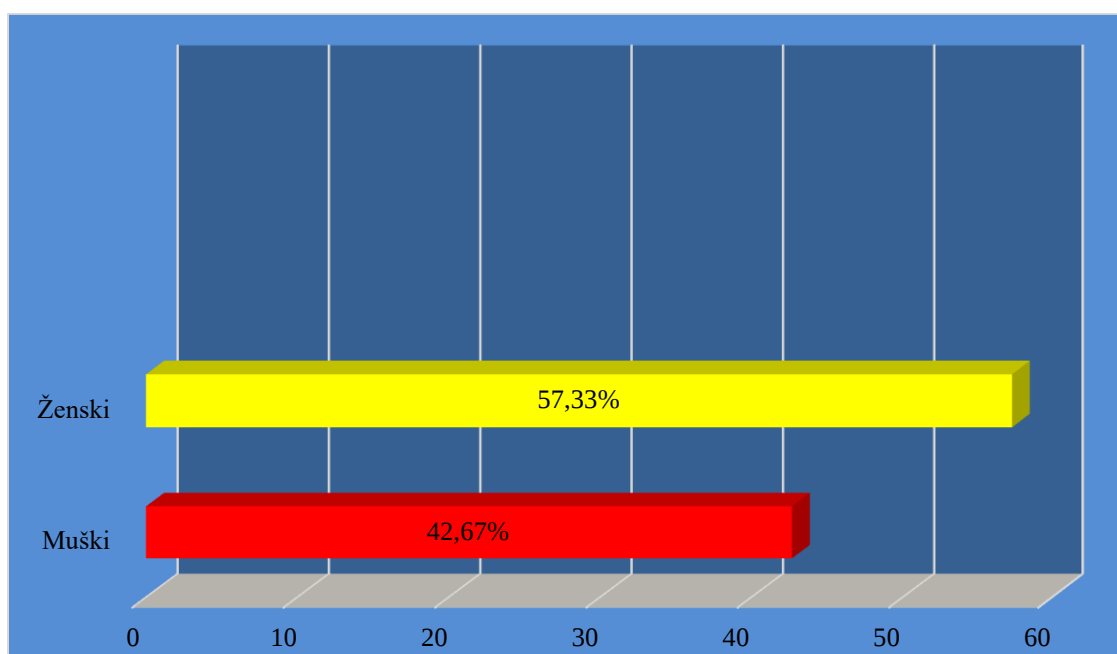
Tabela 2: Uzorak ispitanika – stručni saradnici

Opština	Naziv škole	Broj stručnih saradnika
Pljevlja	OŠ „Ristan Pavlović“	2
Pljevlja	OŠ „Boško Buha“	2
Pljevlja	OŠ „Salko Aljković“	2
Pljevlja	OŠ „Radoje Kontić“	2
Nikšić	OŠ „Luka Simonović“	2
Nikšić	OŠ „Mileva Lajović- Lalatović“	2
Nikšić	OŠ „Ratko Žarić“	2
Nikšić	OŠ „Braća Ribar“	2
Nikšić	OŠ „Jagoš Kontić“	2
Nikšić	OŠ „Milija Nikčević“	2
Nikšić	OŠ „Braća Labudović“	2
Nikšić	OŠ „Radoje Čizmović“	2
Nikšić	OŠ „Dušan Bojović“	2
Nikšić	OŠ „Olga Golović“	2
Nikšić	OŠ „Ivan Vušović“	2
Ukupno	15	30

2. INTERPRETACIJA REZULTATA ISTRAŽIVANJA

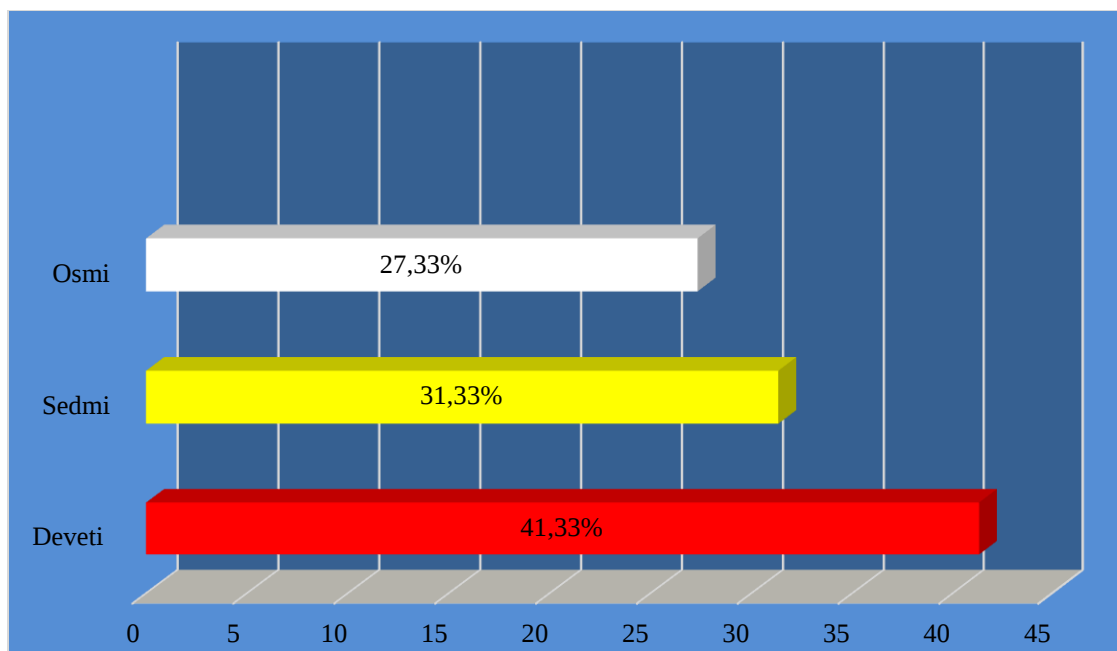
2.1. Rezultati istraživanja dobijeni anketiranjem učenika

Histogram 1 – Polna struktura ispitanika

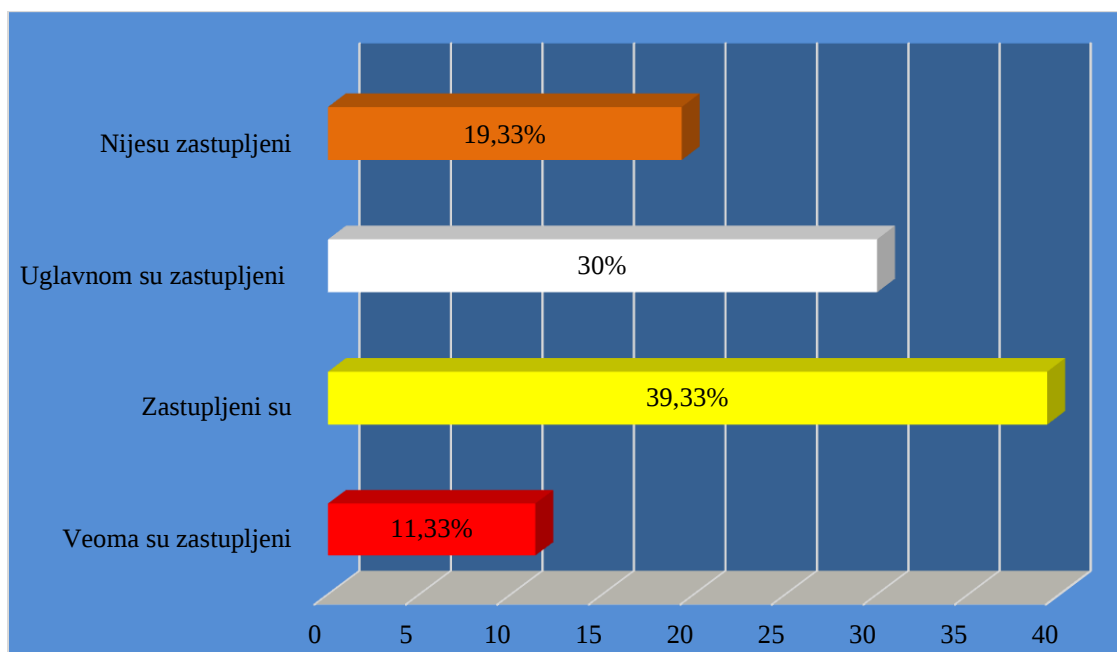
Dobijeni rezultati pokazuju da je u naše istraživanje uključeno 57,33% učenika ženskog pola i 42,67% učenika muškog pola. Prije sprovođenja istraživanja učenicima su detaljno data neophodna uputstva vezana za popunjavanje anketnog upitnika.

Histogram 2 – Razred koji učenici pohađaju

U naše istraživanje je uključeno 41,33% učenika devetog razreda, 31,33% učenika sedmog razreda, a 27,33% učenika osmog razreda. Za potrebe dobijanja podataka, bilo nam je značajno da čujemo mišljenje učenika iz sva tri razreda trećeg ciklusa.

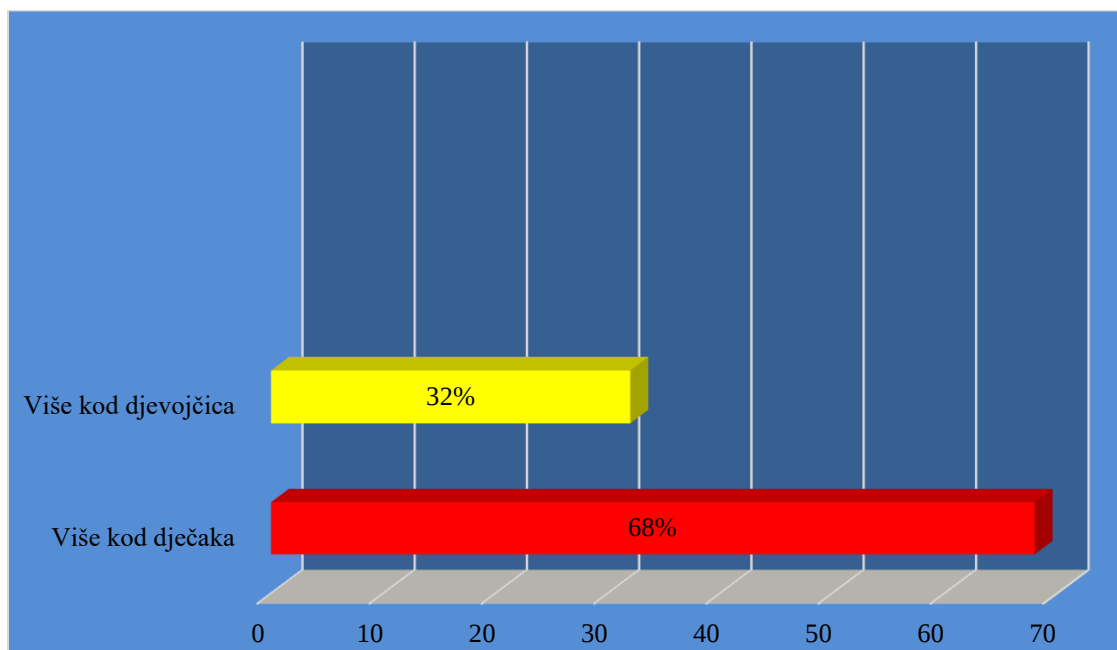
Histogram 3 – Mišljenje učenika o zastupljenosti problema u ponašanju kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole

Rezultati u histogramu 3 pokazuju da 11,33% učenika smatra da su veoma zastupljeni problemi u ponašanju kod učenika trećeg ciklusa. Sa istim se složilo 39,33% učenika. Ukupno 30% učenika ističe da su problemi u ponašanju učenika trećeg ciklusa uglavnom zastupljeni.

Problemi u ponašanju mogu imati negativne posljedice ne samo na akademska postignuća, već i na proces socijalizacije učenika.

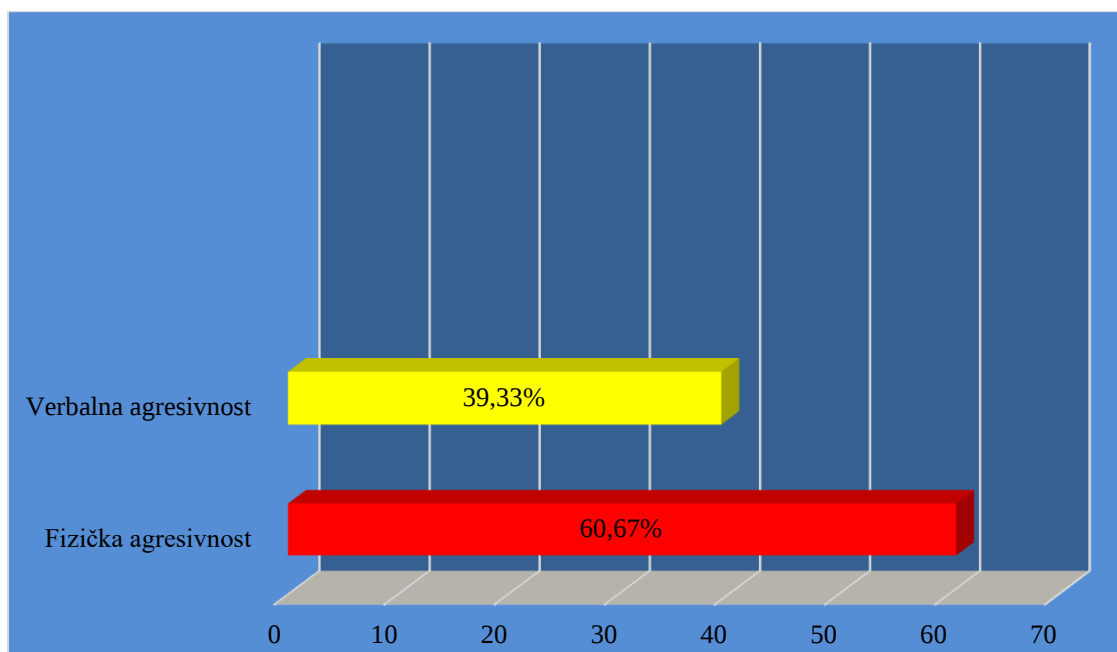
Histogram 4 - Mišljenje učenika o zastupljenosti problema u ponašanju u odnosu na pol

Dobijeni rezultati pokazuju da 68% učenika smatra da su problemi u ponašanju više zastupljeni kod dječaka. Ukupno 32% učenika ističe da djevojčice u odnosu na dječake češće ispoljavaju probleme u ponašanju (verbalna i fizička agresija).

Naše rezultate možemo povezati sa pretpostavkom da roditelji na različite načine vaspitavaju dječake i djevojčice. Tradicionalno se od dječaka očekuje da razviju osobine kao što je hrabrost, dok se od djevojčica očekuje da budu nježnije.

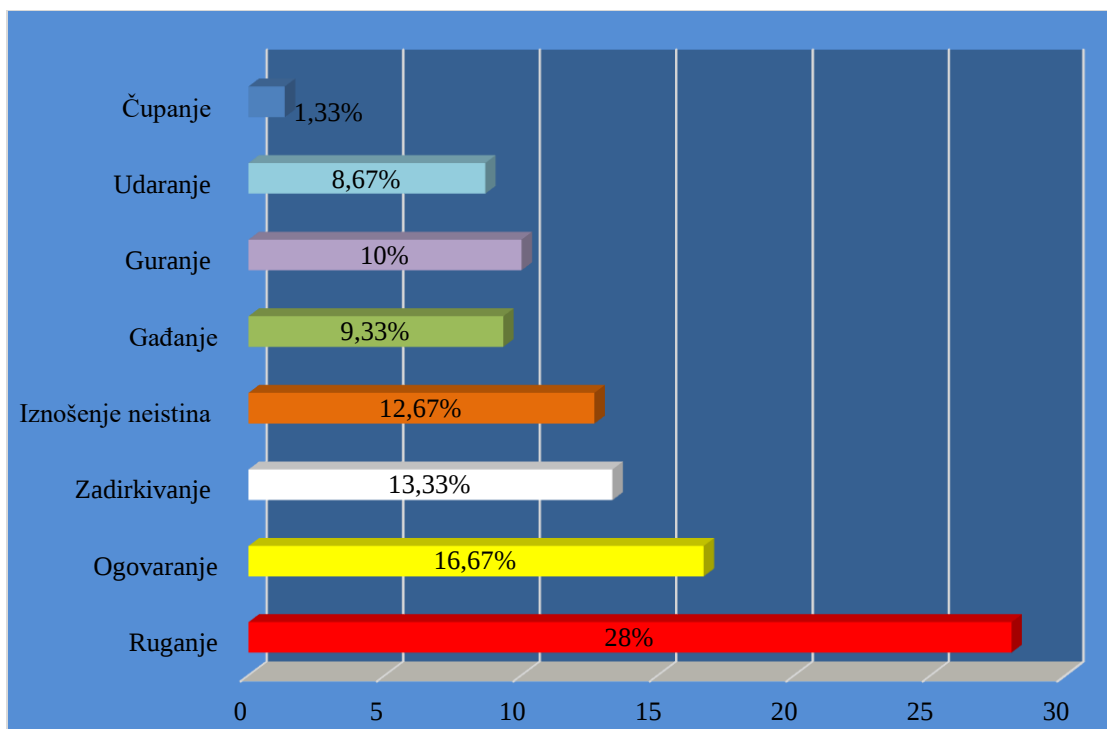
Histogram 5 – Vrste problema u ponašanju kod učenika u trećem ciklusu osnovne škole po mišljenju učenika

Pitanje je otvorenog tipa, a učenici su imali mogućnost da navedu vrste problema kod učenika u trećem ciklusu osnovne škole. Poslije sumiranja dobijenih rezultata, procjenjujemo da 60,67% učenika navode da je kod učenika najviše zastupljena fizička agresivnost. Ukupno 39,33% učenika ističe da je kod učenika najviše izražena verbalna agresivnost.

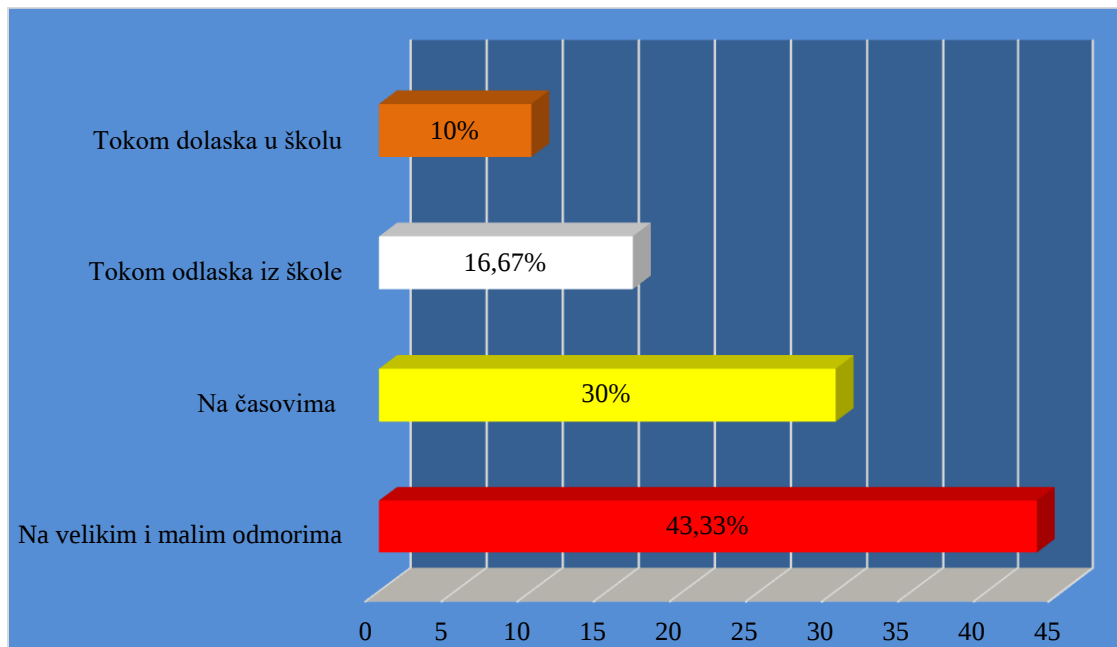
U školi se u velikoj mjeri toleriše verbalna agresija u odnosu na fizičku agresiju. Fizička agresija koju ispoljavaju učenici u školi često zahtijeva urgentnu intervenciju od strane kako nastavnika, tako i stručnih saradnika. Verbalna agresija je latentna, pa zbog toga se u manjoj mjeri prevenira u odnosu na fizičku agresiju.

Histogram 6 – Najčešće manifestacije problema u ponašanju učenika trećeg ciklusa osnovne škole

Pitanja je bilo otvorenog tipa, a učenici su imali mogućnost da navedu koje su manifestacije problema u ponašanju kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole. Po mišljenju učenika, najviše je zastupljeno ruganje, ogovaranje, iznošenje neistina i zadirkivanje. Prethodno navedene manifestacije problema u ponašanju spadaju u verbalnu agresiju. Ako uporedimo odgovore na ovo pitanje sa odgovorima na prethodno pitanje, onda procjenjujemo da učenici ne smatraju većim problemom verbalnu agresiju. Jasno je da fizičkoj agresiji prethodi verbalna agresija.

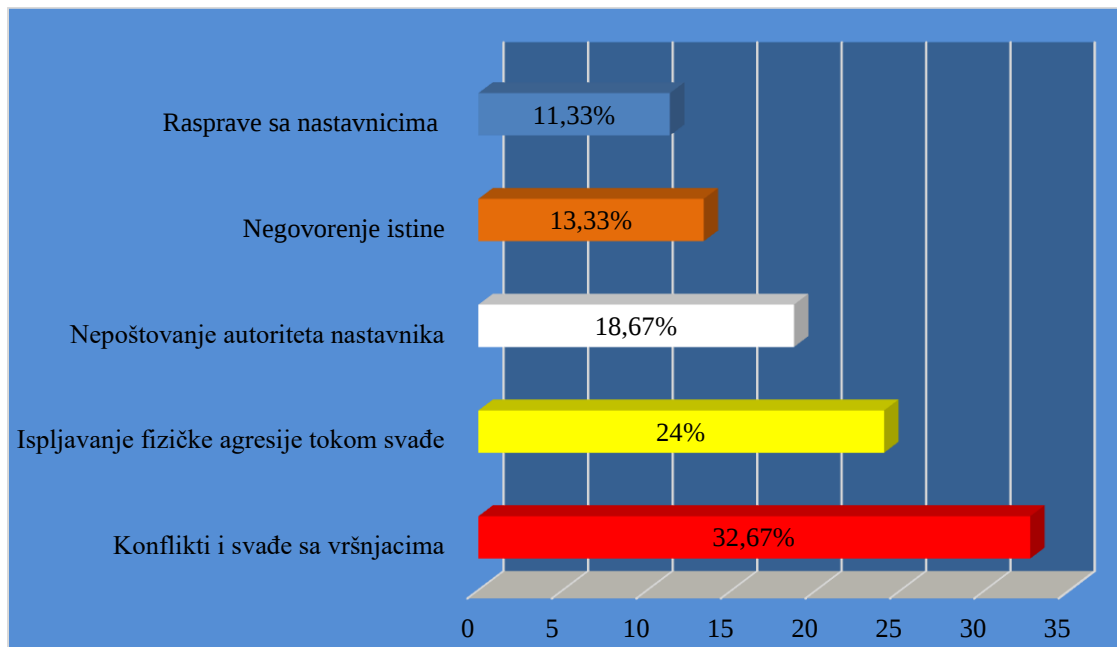
Histogram 7 –Vrijeme ispoljavanja problema u ponašanju

Učenici su imali mogućnost da navedu aktivnosti u okviru kojih učenici najčešće ispoljavaju probleme u ponašanju. Na osnovu dobijenih rezultata, konstatujemo da učenici najčešće probleme u ponašanju ispoljavaju: na velikim i malim odmorima, na časovima, tokom odlaska iz škole i tokom dolaska u školu.

Da učenici ispoljavaju probleme na velikim i malim odmorima, možemo dovesti u vezu sa činjenicom da tokom ovih aktivnosti učenici najviše međusobno komuniciraju.

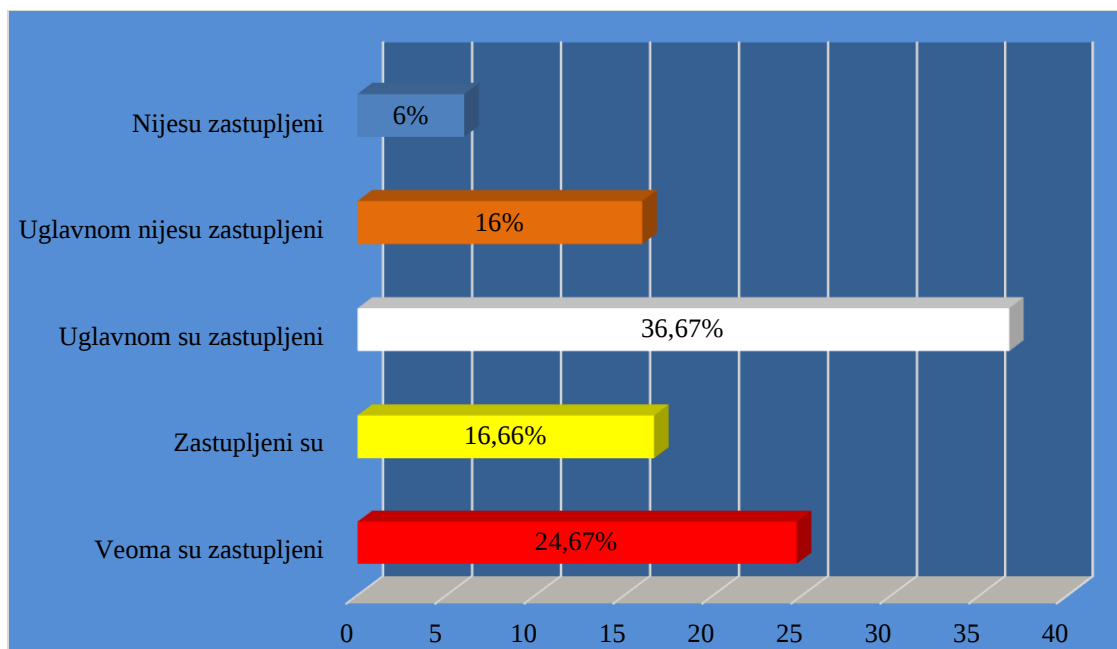
Histogram 8 – Najčešće situacije u kojima učenici ispoljavaju probleme u ponašanju

Učenici su imali mogućnost da navedu u kojim situacijama učenici trećeg ciklusa osnovne škole najviše ispoljavaju probleme u ponašanju. Poslije sumiranja odgovora, dolazimo do saznanja da učenici u sljedećim situacijama najviše ispoljavaju probleme u ponašanju: konflikti i svađe sa vršnjacima, ispljavanje fizičke agresije tokom svađe, nepoštovanje autoriteta nastavnika i rasprave sa nastavnikom.

Na osnovu dobijenih rezultata, može se konstatovati da učenici u interakciji sa vršnjacima najčešće ispoljavaju probleme u ponašanju. Ovakav podatak je očekivan, imajući na umu činjenicu da učenici najviše komuniciraju jedni sa drugima u školi.

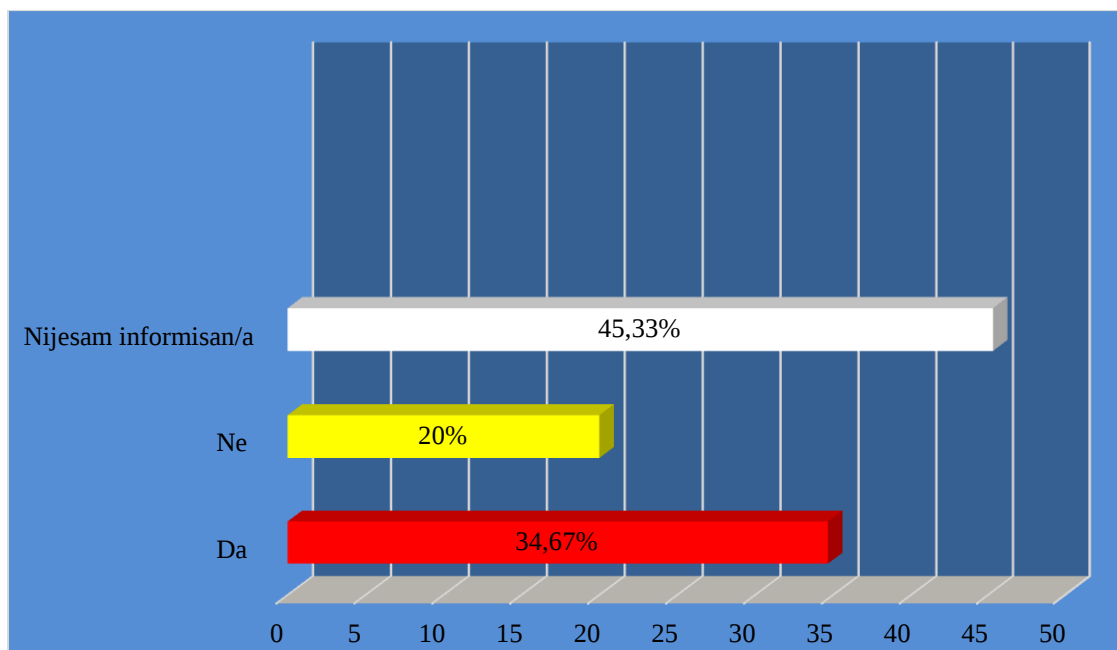
Histogram 9 – Zastupljenost problema u ponašanju učenika u odnosu sa nastavnicima

Dobijeni rezultati pokazuju da 24,67% učenika smatra da su veoma zastupljeni problemi u ponašanju učenika u odnosima sa nastavnicima. Sa navedenim se složilo 16,66% učenika. Ukupno 36,67% učenika navodi da učenici uglavnom ispoljavaju probleme u ponašanju tokom komunikacije sa nastavnicima.

Na bazi dobijenih rezultata, procjenjujemo da učenici često ispoljavaju probleme u ponašanju prilikom komunikacije sa nastavnicima.

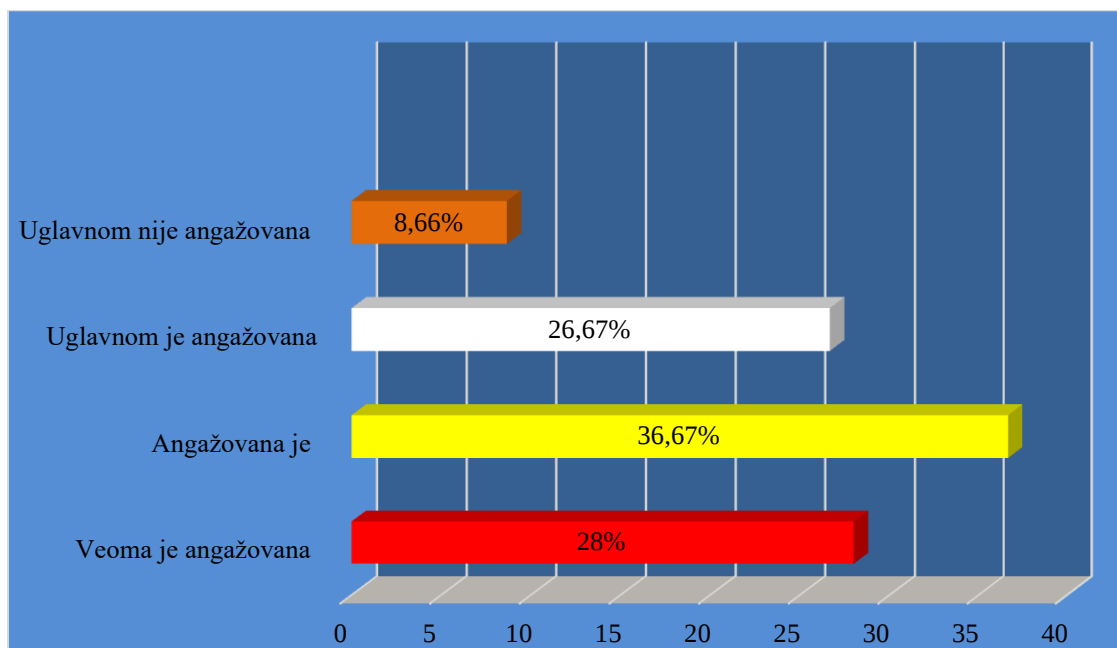
Histogram 10 - Sprovođenje aktivnosti za prevenciju problema u ponašanju u školi, po procjeni učenika

Dobijeni rezultati pokazuju da 34,67% učenika smatra da se u školama sprovode aktivnosti za prevenciju problema u ponašanju. S istim se nije složilo 20% učenika. Najveći procenat učenika uključenih u ovo istraživanje (45,33%) nije informisan o tome da li se sprovode programi za prevenciju problema u ponašanju.

Pretpostavljamo da učenici koji nijesu učestovali u programima za prevenciju problema u ponašanju ne posjeduju informacije o postojanju navedenih programa u njihovoj školi.

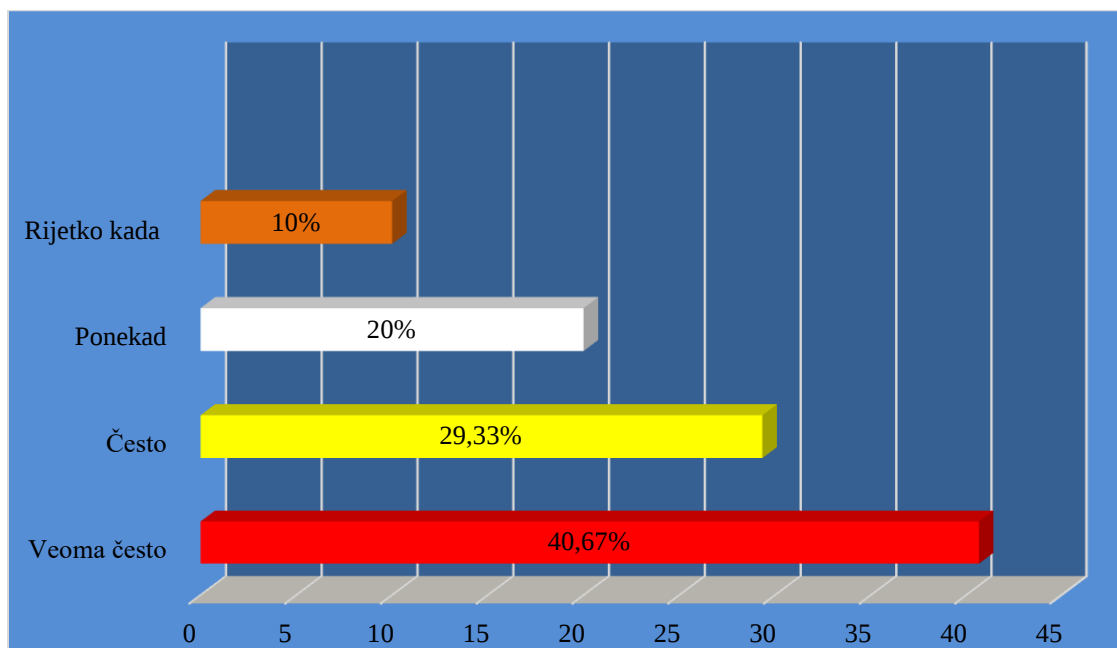
Histogram 11 – Mišljenje učenika o angažovanju pedagoško-psihološke službe u svrhu korigovanja problema u ponašanju kod učenika

Dobijeni rezultati pokazuju da 28% učenika smatra da je pedagoško-psihološka služba škole veoma angažovana u svrhu korigovanja problema u ponašanju kod učenika. Sa navedenim se složilo 36,67% učenika. Ukupno 26,67% učenika navodi da je pedagoško-psihološka služba uglavnom angažovana, odnosno da organizuje programe koji imaju za cilj korigovanje problema u ponašanju kod učenika.

Na osnovu dobijenih rezultata, procjenjujemo da ispitanici misle da se članovi pedagoško-psihološke službe intenzivno angažuju u procesu korigovanja problema u ponašanju kod učenika (sprovođe preventivne programe, organizuju radionice o sprečavanju nasilja itd.).

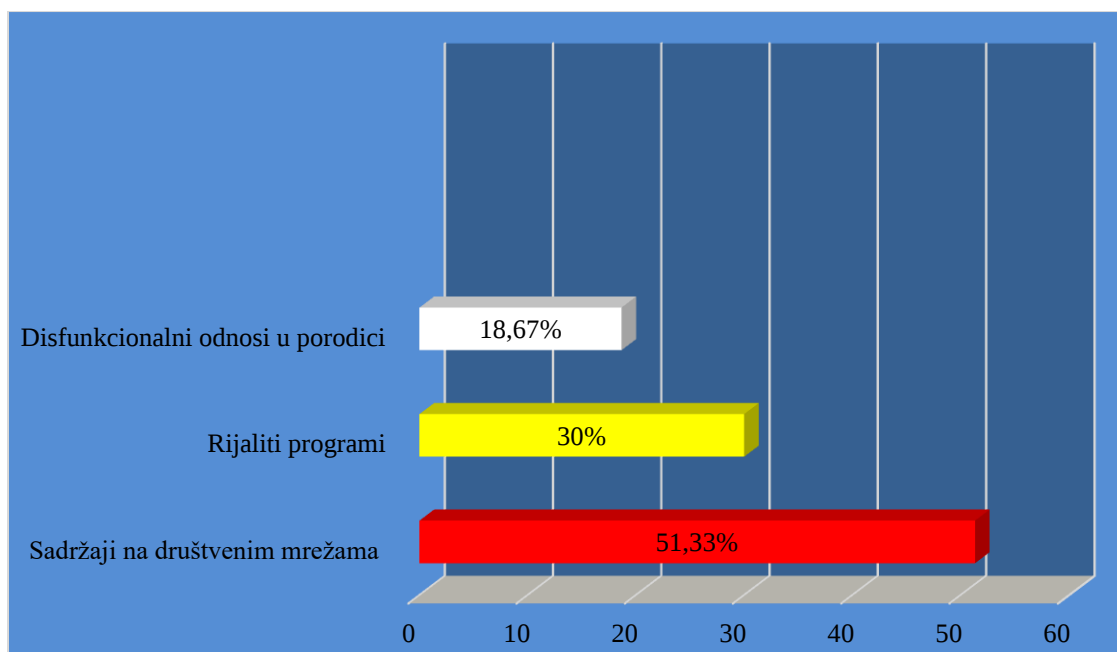
Histogram 12 – Mišljenje učenika o učestalosti saradnje nastavnika i roditelja u procesu prevazilaženja poteškoća nastalim problemima u ponašanju kod učenika

Dobijeni rezultati pokazuju da 40,67% učenika smatra da nastavnici i roditelji veoma često sarađuju procesu prevazilaženja poteškoća nastalim problemima u ponašanju kod učenika. Sa istim se složilo 29,33% učenika.

Na osnovu rezultata, smatra se da nastavnici i roditelji intenzivno sarađuju u cilju prevencije problema u ponašanju kod učenika. Saradnja nastavnika sa roditeljima je od velike važnosti ne samo kada je u pitanju akademsko postignuće učenika, već i cjelokupno funkcionisanje učenika u školi i kod kuće. Nastavnici i roditelji uglavnom individualno sarađuju u procesu prevazilaženja poteškoća nastalim problemima u ponašanju kod učenika.

Histogram 13 – Mišljenje učenika o uzrocima problema u ponašanju

Pitanje je otvorenog tipa, a učenici su imali mogućnost da navedu koji su, po njihovom mišljenju, uzroci problema u ponašanju. Poslije sumiranja odgovora, dolazimo do saznanja da su sljedeći uzroci problema u ponašanju kod učenika: sadržaji na društvenim mrežama, rijaliti programi i disfunkcionalni problemi u porodici.

Učenici su svakodnevno izložena medijskim sadržajima, društvenim mrežama u kojima mogu uočiti određene obrasce ponašanja koji nijesu društveno poželjni. U mnogim rijaliti programima zastupljene su scene problematičnog ponašanja, koje učenici mogu da oponašaju.

2.2. Rezultati dobijeni intervjuisanjem stručnih saradnika

U cilju dobijanja detaljnijih podataka o načinima manifestovanja i rješavanja problema u ponašanju adolescenata u trećem ciklusu osnovne škole, obavili smo individualne razgovore sa 30 stručnih saradnika. S ciljem jasnijeg sagledavanja rezultata, odgovore koji najbolje ocrtavaju manifestovanje problema u ponašanju kod adolescenata u trećem ciklusu osnovne škole smo prikazali.

Na pitanje koji su najučestaliji problemi u ponašanju kod učenika u trećem ciklusu osnovne škole, izdvajamo sljedeći odgovor koji najbolje ocrtava trenutno stanje u školama:

„Kada su u pitanju problemi učenika trećeg ciklusa, to su uglavnom konflikti među učenicima, verbalni, a nekada dođe i do fizičkog kontakta“ (stručni saradnik iz OŠ „Boško Buha“).

Većina naših ispitanika složila se sa činjenicom da su kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole najviše zastupljeni verbalni konflikti među učenicima, a povremeno dolazi do fizičke agresije. Ovakve rezultate možemo povezati sa činjenicom da učenici u školi provode veliki dio svog dana, pa je prirodno da dolazi do konflikata. Period adolescencije karakterišu brojne promjene kako u emocionalnom, tako i u drugim domenima.

Na pitanje na koji se način manifestuju problemi u ponašanju kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole, izdvajamo sljedeće kategorije odgovora:

- Ako se ne reaguje na vrijeme verbalna agresija prelazi u fizičku (66,67%).
- Zadirkivanje, vrijeđanje i ogovaranje (20%).
- Širenje neistina i bježanje sa časova (13,33%).

Na osnovu dobijenih rezultata, procjenjujemo da fizičkoj agresiji prethodi fizička agresija. Ovakav rezultat nam govori da stručni saradnici mogu prevenirati fizičku agresiju, tako što će sa učenicima razgovarati o uzrocima i posljedicama verbalne agresije.

Na pitanje u čemu se ogleda saradnja sa nastavnicima, kada je pitanju korigovanje problema u ponašanja kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole, izdvajamo sljedeće odgovore:

- Učestvovanje u izradi plana Odjeljenskog vijeća i davanje prijedloga za prevenciju nasilja (53,33).
- Pružanje savjeta nastavnicima s ciljem korigovanja problema u ponašanju (33,33%).
- Pružanje podrške nastavnicima, opservacija časova (13,33%).

Na osnovu dobijenih rezultata, konstatujemo da stručni saradnici nastoje da pruže podršku nastavnicima u korigovanju problema u ponašanju kod učenika. Savjeti i sugestije od strane stručnih saradnika, nastavnicima mogu poslužiti u procesu kvalitetnijeg planiranja aktivnosti koje će imati za cilj korigovanje problema u ponašanju.

Na pitanje koje smjernice za rad daju nastavnicima, kada su u pitanju učenici sa problemima u ponašanju, izdvajamo posebno zanimljive odgovore:

„Nastavnici treba da obavljaju redovno razgovor sa učenicima. Ukoliko nastavnici ne mogu da pomognu učenicima, potrebna je podrška pedagoga. Bitna je saradnja nastavnika sa roditeljima“ (stručni saradnik iz OŠ „Luka Simonović“).

„Stručni saradnici praktikuju savjetodavni rad sa učenicima, nastavnicima i roditeljima“ (stručni saradnik iz OŠ „Mileva Lajović-Lalatović“).

Na osnovu dobijenih rezultata, može se konstatovati da su stručni saradnici spremni da odgovore na izazove i poteškoće sa kojima se suočavaju učenici koji imaju probleme u ponašanju. Samo kroz kvalitetnu saradnju nastavnika sa stručnim saradnicima i roditeljima učenici mogu prebroditi brojne poteškoće koje su nastale kao posljedica problema u ponašanju.

Na pitanje zbog kojih problema u ponašanju učenika im se nastavnici najčešće obraćaju, izdajamo sljedeće kategorije odgovora:

- Nastavnici se najviše obraćaju kada učenici ispoljavaju fizičku agresivnost (60%).
- Nastavnici najčešće traže pomoć kada dođe do otuđivanja stvari i verbalne agresije (23,33%).
- Često se traži pomoć od stručnih saradnika u situacijama kada je neki učenik izložen zadirkivanju od strane vršnjaka (16,67%).

Na osnovu dobijenih rezultata, procjenjujemo da se nastavnici stručnim saradnicima najviše obraćaju za pomoć kada učenici ispoljavaju fizičku agresivnost. Ovakav rezultat možemo povezati sa činjenicom da fizička agresija uključuje i verbalnu agresiju.

Na pitanje u čemu se ogleda saradnja sa roditeljima kada je u pitanju korigovanje problema u ponašanju kod učenika, izdajamo sljedeće interesantne odgovore:

„Organizujemo redovne sastanke za roditelje kako bi pomogli učenicima u ponašanju, ukoliko je potrebno uključujemo i socijalne službu“ (stručni saradnik iz OŠ „Luka Simonović“).

„Roditeljima se daju uputstva za korigovanje nepoželjnih oblika ponašanja. Vršiti se procjena kapaciteta roditelja u saradnji sa Centrom za socijalni rad“.

Na pitanje šta bi trebalo uraditi u cilju prevencije problema u ponašanju kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole, izdajamo sljedeće zanimljive odgovore naših ispitanika:

„Razredni starješina bi trebao da više sa učenicima razgovara o ponašanju. Zanimljivo bi bilo da se organizuju radionice sa roditelje i učenike“ (stručni saradnik iz OŠ „Ristan Pavlović“).

„Realizovati kratke edukativne video sadržaje za roditelje i učenike“ (stručni saradnik iz OŠ „Braća Ribar“).

Na osnovu dobijenih rezultata, konstatujemo da su stručni saradnici veoma zainteresovani za preventivne aktivnosti koje imaju za cilj sprečavanje problema u ponašanju kod adolescenata.

ZAKLJUČAK

Problemi u ponašanju mogu biti povezani sa kasnijim problematičnim ponašanja kao što su napuštanje škole, akademski problemi, nasilje, delikvencija i upotreba supstanci. Pored toga, neprimjereno ponašanje u ranom djetinjstvu može najaviti kriminalne aktivnosti u odraslom dobu (Martineli Pizeta & Loureiro, 2018). Stoga su intervencije osmišljene za rješavanje problematičnog ponašanja i povećanje prosocijalnog ponašanja važne za djecu i adolescente i za porodice, nastavnike, članove zajednice i kreatore politike.

U prvoj tematskoj cjelini govorili smo o problemima u ponašanju i njihovim uzrocima, pozivajući se na relevantne teorijsko-naučne izvore i recentna istraživanja. Posebno smo objasnili faktore uticaja na probleme u ponašanju. Smatra se da porodični uslovi i sredinski uslovi predstavljaju faktore uticaja na probleme u ponašanju. Dijete koje odrasta u disfunkcionalnoj porodici imaće veće mogućnosti da razvije nepoželjne obrasce ponašanja.

U drugoj tematskoj cjelini govorili smo o formama problema u ponašanju. U literaturi nalazimo internalizovane i eksternalizovane probleme u ponašanju. Oba oblika problema u ponašanju mogu imati negativne efekte na samu ličnost učenika. Na osnovu proučavanja literature, dolazimo do konstatacije da je među adolescentima najviše zastupljena agresivnost, dok su pasivni problemi u ponašanju latentni i često ih je teško identifikovati.

U trećoj tematskoj cjelini govorili smo o ulozi škole u prevenciji problema u ponašanju kod učenika. Na osnovu svega navedenog u okviru ove cjeline, konstatujemo da je važno da svi akteri budu uključeni u proces prevencije i korigovanja problema u ponašanju kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole.

Istraživanje smo realizovano s ciljem da se utvrdi način na koji se manifestuju problemi u ponašanju adolescenata u trećem ciklusu osnovne škole i kako se rješavaju. Uzorak istraživanja sačinjavalo je 150 učenika trećeg ciklusa osnovne škole i 30 stručnih saradnika. Za dobijanje podataka o učenika korišćen je anketni upitnik, dok je individualni intervju primijenjen za dobijanje podataka od stručnih saradnika.

Naši rezultati pokazuju da su verbalna i fizička agresivnost dominantni problemi u ponašanju kod adolescenata u trećem ciklusu osnovne škole. Ovim je potvrđena prva sporedna

hipoteza. Problemi u ponašanju kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole manifestuju najčešće u različitim interkcijskim relacijama sa vršnjacima i odnosu prema nastavniku. Shodno navedenom, potvrđujemo drugu sporednu hipotezu. Učenici najviše stupaju u interakciju sa svojim vršnjacima i nastavnicima tokom boravka u školi. Dobijeni rezultati pokazuju da nastavnici sarađuju sa pedagoško-psihološkom službom u procesu prevazilaženja poteškoća nastalih problemima u ponašanju kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole. Ovim je potvrđena treća sporedna hipoteza. Naši rezultati pokazuju da nastavnici sarađuju sa pedagoško-psihološkom službom u kontekstu korigovanja problema u ponašanju kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole. Time je potvrđena četvrta sporedna hipoteza.

U skladu sa našim rezultatima, konstatujemo da se problemi u ponašanju učenika u trećem ciklusu osnovne škole manifestuju u interakciji sa vršnjacima, te da se u školskom kontekstu preduzimaju odgovarajuće preventivne mjere za prevazilaženje pomenutih ponašajnih teškoća, čime potvrđujemo glavnu hipotezu.

Ono što bi bilo značajno navesti kao ograničenje jeste što ovim istraživanjem ne ispitujemo stavove i iskustva adolescenata putem grupnog intervjua, koji bi zasigurno značajno doprinio kvalitetu dobijenih nalaza.

LITERATURA

1. Alarcón Parco, D., Jó, B., & Patricia, S. (2015). Conductas internalizantes y externalizantes en adolescentes. *Liberabit*, 21(2), 253–259.
2. Alexandra, C. et al. (2016). Risk Factors for Internalizing and Externalizing Problems in the Preschool Years: systematic Literature Review Based on the Child Behavior Checklist 1½–5 *J. Child. Fam. Stud*, 25 (1), 2941-2953.
3. Arnett, JJ. (2011). The cultural psychology of a new life stage. I. *Bridging cultural and developmental approaches to psychology: New syntheses in theroy*, 12 (1), 255–275.
4. Asher, SR, Coie JD. (1990). *Peer rejection in childhood*. New York, NY: Cambridge University Press.
5. Astrup A, et al.. (2017). Self-harm risk between adolescence and midlife in people who experienced separation from one or both parents during childhood. *J Affect Disord*. 208, 582–589.
6. Babicka-Wirkus, A. et.al. (2023). Internalizing and Externalizing Disorder Levels among Adolescents: Data from Poland. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 20 (1), 27-38.
7. Babinski, LM, Hartsough CS, Lambert NM. (1999). Childhood conduct problems, hyperactivity-impulsivity, and inattention as predictors of adult criminal activity. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*. 40(3), 347–356.
8. Bagner DM, Pettit JW, Lewinsohn PM, Seeley JR (2010). Effect of Maternal Depression on Child Behavior: A Sensitive Period? *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 49(7), 699–707.
9. Bank L, Burraston B, Snyder J. (2004). Sibling conflict and ineffective parenting as predictors of adolescent boys' antisocial behavior and peer difficulties: Additive and interactional effects. *Journal of Research on Adolescence*. 14(1), 99–125.

10. Bele, S. D., Bodhare, T. N., Valsangkar, S., & Saraf, A. (2013). An epidemiological study of emotional and behavioral disorders among children in an urban slum. *Psychology, Health & Medicine*, 18(2), 223–232.
11. Benner A.D., Fernandez C.C., Hou Y., Gonzalez C.S. (2021). Parent and teacher educational expectations and adolescents' academic performance: Mechanisms of influence. *J. Community Psychol.* 49, 2679–2703.
12. Bor, W. et.al. (2010). Do antisocial females exhibit poor outcomes in adulthood? An Australian cohort study. *Aust N Z J Psychiatry*, 44 (1), 648–657.
13. Bradley R.H., Corwyn R.F. (2002). Socioeconomic status and child development. *Annu. Rev. Psychol.* 53, 371–399.
14. Bulat, L.R. i Horvat, H. (2020). Internalizirani problemi adolescenata u kontekstu školskog okruženja, *Napredak* 161 (1-2) 7-26.
15. Burt SA, Krueger RF, McGue M, Iacono WG. (2001). Sources of covariation among attention-deficit/hyperactivity disorder, oppositional defiant disorder, and conduct disorder: The importance of shared environment. *Journal of Abnormal Psychology*. 110(4):516–525.
16. Cefai, C., and Cooper, P. (2010). Students without voices: the unheard accounts of secondary school students with social, emotional and behaviour difficulties. *Eur. J. Spec. Needs Educ.* 25, 183–198.
17. Coie, J. D., and Kupersmidt, J. B. (1983). A behavioral analysis of emerging social status in boys'. *Groups. Child Dev* 54, 1400–1416.
18. Coontz, S., & Folbre, N. (2010). Briefing paper: Marriage, poverty, and public policy. *Families as They Really Are* (pp. 15-19). New York, NY: WW Norton.
19. Correia, S. K. B., Saur, A. M., & Loureiro, S. R. (2014). Behavior of school children stratified by birth weight and gestational age. *Psicologia: Teoria e Pesquisa*, 30(2), 179–188.
20. DeLisi M, Fox BH, Fully M, Vaughn MG. (2018). The effects of temperament, psychopathy, and childhood trauma among delinquent youth: a test of DeLisi and Vaughn's temperament-based theory of crime. *Int J Law Psychiatry*. 57, 53–60.

21. Dillenburger, K., & Keenan, M. (1995). Dealing with child problem behaviours effectively. *Child Care in Practice* 13 (3), 33-38.
22. Evans, S. C., Díaz, K. I., Callahan, K. P., Wolock, E. R., and Fite, P. J. (2020). Parallel trajectories of proactive and reactive aggression in middle childhood and their outcomes in early adolescence. *J. Abnorm. Child Psychol.* 49 (1), 211–226.
23. Eron LD. (1982). Parent–child interaction, television violence, and aggression of children. *American Psychologist.* 37, 197–211.
24. Einziger T., et al. (2018). Predicting ADHD symptoms in adolescence from early childhood temperament traits. *J Abnorm Child Psychol.* 46, 265–76.
25. Faul F, Erdfelder E, Buchner A, Lang AG. (2009). Statistical power analyses using G* Power 3.1: Tests for correlation and regression analyses. *Behav Res Methods.* (2009) 41, 1149–60.
26. Fergusson DM, Boden JM, Horwood LJ. (2009). Situational and generalised conduct problems and later life outcomes: evidence from a New Zealand birth cohort. *J Child Psychol Psychiatry.* 50, 1084–1092.
27. Galbraith, T. et.al., 2014). Comorbidity of Social Anxiety Disorder and Antisocial Personality Disorder in the National Epidemiological Survey on Alcohol and Related Conditions (NESARC). *J Anxiety Disord.* 28(1), 57–66.
28. Gardner, T.W. & Dishion, T.J. (2008). Adolescent self-Regulation as Resilience: Resistance to Antisocial Behavior within the Deviant Peer Context. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 36 (2), 273-284.
29. Ghandour et al., (2019). Prevalence and treatment of depression, anxiety, and conduct problems in US children *J Pediatr*, 206 (1), 256-267.
30. Greenwood, P. (2008). Prevention and Intervention Programs for Juvenile Offenders. *Future of Children*, 18 (2), 185-207.
31. Gupta, A. K., Mongia, M., & Garg, A. K. (2017). A descriptive study of behavioral problems in schoolgoing children. *Industrial psychiatry journal*, 26(1), 91–94.
32. Harrison, J. et.al. (2012). Common Problem Behaviors of Children and Adolescents in General Education Classrooms in the United States. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, 20 (1), 34-47.

33. Harikrishnan, U., Sailo, A. & Lalhlupui, G. (2021). Prevalence of Emotional and Behavioral Problems among School-Going Adolescents. *Indian Journal of Community Medicine* 46(2), 232-235.
34. Heather, A. et.al. (2009). Adolescent Gender-Role Identity and Mental Health: Gender Intensification Revisited. *Child Dev.* 80(5), 1531–1544.
35. Hecht, D. B., Inderbitzen, H. M., and Bukowski, A. L. (1998). The relationship between peer status and depressive symptoms in children and adolescents. *J. Abnorm. Child Psychol.* 26, 153–160.
36. Heziomi, H. (2021). Factors Affecting Aggressiveness among Young Teenage Girls: A Structural Equation Modeling Approach. *Eur J Investig Health Psychol Educ.* 11(4), 1350–1361.
37. Hildebrand, N. A., Celeri, E. H. R. V., Morcillo, A. M., & Zanolli, M. D. L. (2015). Domestic violence and risk for mental health in childhood and adolescence. *Psicologia: Reflexão e Crítica*, 28(2), 213–221.
38. Hockenberry M.J., Wilson D. (2019). *Wong's Nursing Care of Infants and Children*. 11th ed. Elsevier; Amsterdam, The Netherlands.
39. Ilić, M. (2010). *Porodična pedagogija*. Banja Luka: Filozofski fakultet.
40. Kaplan BJ. (2016). Kaplan and sadock's synopsis of psychiatry. Behavioral sciences/clinical psychiatry. *Tijdschrift voor Psychiatrie*. 58(1), 78–9.
41. Kashala E, Elgen I, Sommerfelt K, Tylleskar T. (2005). Teacher ratings of mental health among school children in Kinshasa, Democratic Republic of Congo. *Eur Child Adolesc Psychiatry*. 14(4), 208–215.
42. Kauffman JM. (2018). Characteristics of Emotional and Behavioral Disorders of Children and Youth. 6. ed. Upper Saddle River, NJ: Merrill.
43. Kern, L. & Clemens, N.H. (2007). Antecedent Strategies to Promote Appropriate Classroom Behavior. *Psychology in the Schools*, 44 (1), 65-75.
44. Kremer, K. P., Flower, A., Huang, J., and Vaughn, M. G. (2016). Behavior problems and children's academic achievement: a test of growth-curve models with gender and racial differences. *Child Youth Serv. Rev.* 67 (1), 95–104.

45. Kupersmidt, J. B., and Patterson, C. J. (1991). Childhood peer rejection, aggression, withdrawal, and perceived competence as predictors of self-reported behavior problems in preadolescence. *J. Abnorm. Child Psychol.* 19, 427–449.
46. Kušević, Z., & Melša, M. (2017). Agresivnost kod djece i adolescenata. *Socijalna psihijatrija*, 45 (1), 105-116.
47. Lavigne JV, Arend R, Rosenbaum D, Binns HJ, Christoffel KK, Gibbons RD (1998). Psychiatric Disorders with Onset in the Preschool Years: I. Stability of Diagnoses. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 37(12), 1246–1254.
48. Lee M.H., Shin H.J. (2015). The mediating effects of self-determination on the relationship between parental academic support and career maturity. *Korea Educ. Rev.* 21, 131–151.
49. Livesey, C. M. W., & Ronstain, A. L. (2017). Involving parents/family in treatment during the transition from late adolescence to young adulthood: Rationale, strategies, ethics, and legal Issues. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America*, 26(2), 199–216.
50. Lovrinčević, N.(2009). *Disciplina bez batina*. Beograd: Kreativni centar.
51. Ljubetić, M. (2001). *Važno je znati kako živjeti - Rano otkrivanje poremećaja u ponašanju predškolske djece*. Zagreb: Alinea d.o.o.
52. Magai, D., Malik, J. & Koot, H. (2018). Emotional and Behavioral Problems in Children and Adolescents in Central Kenya. *Child Psychiatry Hum Dev.* 49(4), 659–671.
53. Markova, S. & Nikitskaya, E. (2014). Coping strategies of adolescents with deviant behaviour. *Int. J. Adolesc. Youth* 22 (1), 36–46.
54. Martineli, A. K., Pizeta, F. A., & Loureiro, S. R. (2018). Behavioral problems of school children: impact of social vulnerability, chronic adversity, and maternal depression. *Psicologia: Reflexao e Critica* 31 (11), 1-11.
55. Milanović, M., & sar. (2014). *Pomozimo im rasti : priručnik za partnerstvo odgojitelja i roditelja*. Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga.

56. Mills, M. et.al. (2020). Traumatic Events Are Associated with Diverse Psychological Symptoms in Typically-Developing Children. *J Child Adolesc Trauma*. 13(4), 381–388.
57. Muarifah, A. et.al. (2022). Aggression in Adolescents: The Role of Mother-Child Attachment and Self-Esteem. *Behav Sci (Basel)*. 12(5), 147-158.
58. Newcomb AF, Bukowski WM, Pattee L. (1993). Children's peer relations: A meta-analytic review of popular, rejected, neglected, controversial, and average sociometric status. *Psychological Bulletin* 113(1), 99-128.
59. Parke RD, Slaby RG. (1983). The development of aggression. In: Mussen PH, editor. *Handbook of child psychology*. Vol. 4. New York: John Wiley & Sons. pp. 547–641.
60. Peterle, C. et.al. (2022). Emotional and behavioral problems in adolescents in the context of COVID-19: a mixed method study. *Rev. Latino-Am. Enfermagem*, 30 (1), 7-19.
61. Reaves, S., McMahon, S. D., Duffy, S., and Ruiz, L. (2018). The test of time: a meta-analytic review of the relation between school climate and problem behavior. *Aggress. Violent Behav*. 39 (1), 100–108.
62. Rikard-Bel, C. et.al. (2022). Adolescent Depression from a Developmental Perspective: The Importance of Recognizing Developmental Distress in Depressed Adolescents. *Int J Environ Res Public Health*, 19 (23), 160-176.
63. Rodkin PC, Farmer TW, Pearl R, Van Acker R. (2000). Heterogeneity of popular boys: Antisocial and prosocial configurations. *Developmental Psychology*, 36(1), 14-24.
64. Rowe, R. et.al. (2010). Developmental pathways in oppositional defiant disorder and conduct disorder. *J Abnorm Psychol*. 119 (3), 726–738.
65. Salavera, C., Usán, P., Pérez, S., Chato, A., & Vera, R. (2017). Differences in happiness and coping with stress in secondary education students. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 237, 1310–1315.
66. Schacter HL, Margolin G. (2019). When it feels good to give: depressive symptoms, daily prosocial behavior, and adolescent mood. *Emotion*. 19(5), 923-937.

67. Tandon, M., Cardeli, E., & Luby, J. (2009). Internalizing disorders in early childhood: a review of depressive and anxiety disorders. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America*, 18(3), 593–610.
68. Trentacosta CJ, Hyde LW, Shaw DS, Dishion TJ, Gardner F, Wilson M. (2008). The relations among cumulative risk, parenting, and behavior problems during early childhood. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, and Allied Disciplines*. 49(11), 1211–1219.
69. Tukač, I. (2017). *Poremećaji u ponašanju kod djece predškolske dobi*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet.
70. Walker, H.M. & Shinn, M.R. (2002). Structuring School-Based Interventions to Achieve Integrated Primary, Secondary, and Tertiary Prevention Goals for Safe and Effective Schools. In H.M. Walker, M.R. Shinn and G. Stoner (Eds.), *Interventions for Academic and Behavior Problems II: Preventive and Remedial Approaches* (pp. 1-25). Bethesda, MD: National Association of School Psychologists.
71. Wang, JN, Liu L, Wang L. (2014). Prevalence and associated factors of emotional and behavioural problems in Chinese school adolescents, a cross-sectional survey. *Child Care Health Dev.* 40(3),319–326.
72. Westerlund H., Rajaleid K., Virtanen P., Gustafsson P.E., Nummi T., Hammarström A. (2015). Parental academic involvement in adolescence as predictor of mental health trajectories over the life course: A prospective population-based cohort study. *BMC Public Health*. 15, 644-653.
73. Woodhouse, S. S., Dykas, M. J., and Cassidy, J. (2012). Loneliness and peer relations in adolescence: loneliness in adolescence. *Soc. Dev.* 21, 273–293.
74. World Health Organization [WHO]. (2017a). Depression and other common mental disorders: global health estimates. *World Health Organization*.

PRILOZI

Prilog 1 – Anketni upitnik za učenike

Poštovani učenici,

U toku je istraživanje na temu: „ *Problemi u ponašanju adolescenata u trećem ciklusu osnovne škole*“. Molimo da iskrenim odgovorima date doprinos ovom istraživanju. Dobijeni rezultati će se primijeniti za izradu master rada na istu temu.

Tvoja anonimnost je zagarantovana.

Unaprijed hvala na saradnji!

Pol

Muški

Ženski

Koji razred pohađaš?

- a) Sedmi
- b) Osmi
- c) Deveti

1. Koliko su, po tvom mišljenju zastupljeni problemi u ponašanju u trećem ciklusu osnovne škole?

- a) Veoma su zastupljeni
- b) Zastupljeni su
- c) Uglavnom su zastupljeni
- d) Uglavnom nijesu zastupljeni

2. Problemi u ponašanju zastupljeni su:

- a) Više kod dječaka
- b) Više kod dječaka

3. Koje vrste problema u ponašanju učenici trećeg ciklusa najviše ispoljavaju?

4. Koje su najčešće manifestacije problema u ponašanju učenika trećeg ciklusa osnovne škole?

5. U koje vrijeme učenici najčešće ispoljavaju probleme u ponašanju?

6. U kojim situacijama učenici najčešće ispoljavaju probleme u ponašanju?

7. Da li su zastupljeni problemi u ponašanju učenika u odnosu sa nastavnicima?
- a) Veoma su zastupljeni
 - b) Zastupljeni su
 - c) Uglavnom su zastupljeni
 - d) Uglavnom nijesu zastupljeni
 - e) Nijesu zastupljeni
8. Da li se u školi sprovode aktivnosti za prevenciju problema u ponašanju u školi?
- a) Da
 - b) Ne
 - c) Nijesam informisan/a
9. Da li je pedagoško-psihološka služba angažovana u svrhu korigovanja problema u ponašanju kod učenika?
- a) Veoma je angažovana
 - b) Angažovana je
 - c) Uglavnom je angažovana
 - d) Uglavnom nije angažovana
 - e) Nije angažovana
10. Koliko često, po tvom mišljenju nastavici i roditelji sarađuju u procesu prevazilaženja poteškoća nastalim problemima u ponašanju kod učenika?
- a) Veoma često

- b) Često
- c) Ponekad
- d) Rijetko kada

11. Koji su, po tvom mišljenju, uzroci problema u ponašanju?

Prilog 2 – Intervju za stručne saradnike

Poštovani,

U toku je istraživanje na temu: „ *Problemi u ponašanju adolescenata u trećem ciklusu osnovne škole*“. Molimo da iskrenim odgovorima date doprinos ovom istraživanju. Dobijeni rezultati će se primijeniti za izradu master rada na istu temu.

Vaša anonimnost je zagarantovana.

Unaprijed hvala na saradnji!

1. Koji su, po Vašem mišljenju najučestaliji problemi u ponašanju kod učenika u trećem ciklusu osnovne škole?

2. Na koji način se manifestuju problemi u ponašanju kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole?

3. U čemu se ogleda Vaša saradnja sa nastavnicima, kada je pitanju korigovanje problema u ponašanju kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole?

4. Koje smjernice za rad dajete nastavnicima, kada su u pitanju učenici sa problemima u ponašanju?

5. Zbog kojih problema u ponašanju učenika Vam se nastavnici najčešće obraćaju?

6. U čemu se ogleda Vaša saradnja sa roditeljima, kada je u pitanju korigovanje problema u ponašanju kod učenika?

7. Šta bi trebalo uraditi u cilju prevencije problema u ponašanju kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole?

IZJAVA O POTVRĐIVANJU ORIGINALNOSTI MASTER RADA

(u skladu sa čl. 22 Zakona o akedemskom integritetu)

Potpisani/a:

Bojana Koruga

(ime i prezime)

Broj indeksa: 770/18

IZJAVLJUJEM

Pod krivičnom i materijalnom odgovornošću da je master rad pod nazivom

Problemi u ponašanju adolescenata u trećem ciklusu osnovne škole

moje originalno djelo.

U Nikšiću, _____

Svojeručni potpis,
